

**TAŞRADAN DEMOKRASİYE AÇILAN KAPI: İSMET İNÖNÜ'NÜN 14 - 26 EYLÜL 1947 TARİHLİ
YURTIÇİ GEZİSİ**
**A DOOR TO DEMOCRACY OPENED FROM COUNTRY: İSMET İNÖNÜ'S DOMESTIC TRAVEL
BETWEEN 14 AND 26 SEPTEMBER 1947**

Onur ÇELEBİ*

Öz

Bu çalışmada, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 14 - 26 Eylül 1947 tarihleri arasında, yanına Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili Nihat Erim ile Demokrat Parti milletvekili Nuri Özsan'ı alarak çıktığı Doğu ve Karadeniz illerini kapsayan yurtiçi seyahatinin Türk demokrasisine katkısı incelenmiştir.

Çalışmada; dönemin süreli yayınları temel alınmış, telif eserlerden istifade edilmiştir. İnönü'nün neden bu seyahate gerek duyduğu? siyasi partiler arasında nasıl bir ilişki arzulanmış? Türkiye'de çok partili sistemin emniyetli bir şekilde yoluna devam etmesi için nelerin şart olduğu? ve seyahatin iktidar ve muhalefet partilerine etkisinin ne olduğu? Sorularına cevap bulmaya çalışılmıştır. İnönü'nün bu seyahatlerinin, 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'nin ruhuna uygun olarak, partilerin taşra teşkilatları arasında bir uzlaşma ortamı yarattığı, bu bağlamda çevreden merkeze doğru demokrasinin yeniden ivme kazandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasi Hayatı - Demokrasi - Cumhurbaşkanı - Seyahat - İsmet İnönü.

Abstract

In this study, İsmet İnönü's, the President of Republic, domestic travel to the Eastern and Black Sea cities, which took place between 14 and 26 September 1947, with the participation of Nihat Erim, a member of parliament from the Republican People's Party, and Nuri Özsan, a member of parliament from the Democrat Party, has been evaluated in terms of its contribution to the Turkish democracy.

This study has been primarily based on the publications of the period though other academic works have been also consulted. In this study, it has been aimed to answer the following questions: Why did İnönü need this travel? What kind of relation did he want between the political parties? What were the requirements for safely continuation of the multiparty regime in Turkey? What were the impacts of the travel on the ruling and opposition parties? It was observed that İnönü's travel, complying with the Declaration of 12 July 1947, created a compromise between provincial organizations of the parties and democracy gained an impetus from periphery to center.

Keywords: Turkish Political Life- Democracy- President of Republic- Travel - İsmet İnönü.

Giriş

Demokrasi kavramı ya da demokratik rejim tarihsel süreç içerisinde tüm dünyada özelde ise Türkiye'de farklı şekillerde algılanmış ve uygulanmıştır. Batı dünyasında bu kavram kendi siyasi - sosyal ve kültürel gelişmesinin bir sonucu olarak toplumun tüm kesimlerini içine katarak ilerleme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde dış etkileşimin ve devleti ayakta tutma çabalarının, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde modern yeni bir devlet kurma hedefi doğrultusunda, toplumsal ciddi bir tabana dayanmadan tepeden inme olarak ortaya çıkmıştır.

Demokrasi kavramının günümüz dünyasında net bir şekilde tanımlanıp ortaya konulamamış olsa da bir takım temel hususları bünyesinde barındırdığı fikri kabul görmüştür. Güçler ayrılığı ilkesi, partiler arasında ve toplumsal alanda hoşgörü ve uzlaşma prensibi, serbest eleştiri ve murakabe, basın dördüncü kuvvet olarak kabul görmesi, serbest ve dürüst seçimlerin yapılması ve sivil bir hükümetin kurulması şeklinde bu hususları sıralayabiliriz.

Bazı araştırmacı yazarlar otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerin niçin belli bir dönemde demokratik hale geldiklerini açıklamak adına, dünyadaki demokratikleşme hareketlerini belli bir tarih çizgisine oturtup gruplandırmaya çalışmışlardır. Bu alanda önde gelen isimlerden biri olan Samuel P. Huntington'a göre

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

modern dünyada üç demokratikleşme dalgası gerçekleşmiştir¹. Türkiye, “Bolivya - Brezilya - Ekvator - Hindistan - Güney Kore - Pakistan - Peru ve Filipinler” ile birlikte, 1943 - 1962 zaman dilimini kapsayan “ikinci demokratikleşme dalgası” içinde gösterilmiştir. Yani Huntington’a göre Batılı Müttefiklerin II. Dünya Savaşı’ndaki zaferi, uygulamada “İkinci Demokratikleşme Dalgasını” doğurmuştur². Oysaki hiçbir neden tek başına, dünyadaki tek bir ülkede veya tüm ülkelerde demokrasinin ortaya çıkması ve gelişmesi için yeterli ve zorunlu değildir. Yani demokratikleşmenin sebepleri bir noktadan diğer noktaya zamansal ve mekânsal farklılıklar gösterebilir. Üstelik bir “x” ülkesinde sadece seçimlerin yapılması ve sivil bir hükümetin kurulması tek başına o ülkede demokrasinin var olduğu anlamına gelmez.

Ergun Özbudun’a göre Türkiye bir dönem itibariyle (1925 - 1945) tek partili - kapalı otoriter rejimler türüne, bir dönemi (1945’ten günümüze kadar) itibariyle de demokratik niteliklerin daha ağır bastığı, fakat birtakım otoriter özelliklerin de korunduğu “seçimsel demokrasiler” tipine uygun düşen bir ülkedir (Özbudun, 2011: s.4).

Burada dikkat edilmesi gereken husus, Türkiye’deki tek parti idaresinin dünyadaki faşist ya da komünist tek parti idarelerinden farklı olduğu düşüncesidir. Yani geçmiş döneme ait demokratik girişimlerin ve tecrübelerin, yetersiz olsa da, var olduğu fikridir³. Örneğin Kemal Karpat’a göre Türkiye’deki tek partili idare şekli, Batı’daki örneklerine benzememiştir. Çünkü terör yoktur ve basına görece bir hürriyet tanınmıştır. Çeşitli reformlar ve yeni eğitim sistemi diktatörlüğü güçlendirmek amacıyla değil aksine kişiyi, buyurgan idarenin keyfi kökleşmiş etkilerinden kurtarmak için uygulanmıştır. Danıştay’ı yeniden kurmakla devlet, kendi iktidarının kişi haklarıyla sınırlanmış bulunduğunu kabul etmiştir. Dolayısıyla bundan çıkan sonuç, kişinin hak ve hürriyetlerine konulmuş sınırların geçiciliğini, hükümetin kabul etmiş olduğu fikridir. Bu sınırlamaları zorunlu kılan şartlar değişince onların devamı için artık haklı bir sebep de kalmayacaktır. Bir başka ifadeyle, devrimler kabul edilip tepki tehlikesi azalınca kişinin hak ve hürriyetleri kendisine geri verilecektir⁴. Özbudun’a göre de Türkiye’deki tek parti idaresi, normal anlamda bir siyasal parti olarak değil, halkı eğitecek, aydınlatacak ve ona rehberlik edecek bir araç olarak tasavvur edilmiştir⁵.

Aslında bu durum modernleşme kuramı ile uyum içerisinde görülmüştür: Demokrasi, Batı dünyasında Rönesans ile başlayan bir dizi iktisadi ve kültürel evrimleşmenin ürünüdür. Bu evrimleşme süreci, demokratik bir siyasal sistemin yerleşme koşullarını da ortaya koymuştur. Batılı olmayan toplumlarda, demokrasinin yerleşebilmesi hem iktisadi gelişme düzeyinin yükselmesi hem de ileri yönde kültür değişimini zorunlu kılmaktadır. Demokrasi, ancak bu ön koşulların gerçekleşmesinden sonra istenebilecek ya da uygulanabilecek bir siyasal sistemdir. XVI. yy.’ dan XX. yy.’a kadar uzanan 400 yıllık toplumsal değişimin ürünü olan demokrasiye ulaşmak için Batı dışı toplumlar, Batı’nın bu süre içerisinde

¹ Samuel P. Huntington’a göre dünyadaki demokratikleşme dalgaları ve ters dalgalar şu şekildedir: “- Birinci uzun demokratikleşme dalgası: 1828 - 1926, - Birinci ters dalga: 1922 - 1942, - İkinci kısa demokratikleşme dalgası: 1943 - 1962, - İkinci ters dalga: 1958 - 1975, - Üçüncü demokratikleşme dalgası: 1974 - ...” (Huntington, 2011: s.27)

² “İkinci demokratikleşme dalgasında açıkça siyasal ve askeri faktörler egemendi. Bu dalgada demokrasiye geçen ülkelerin çoğu, üç kategoriden birine girmektedir. Birincisi, muzaffer Batılı Müttefikler birçok ülkeye demokrasiyi empoze etmiştir: Batı Almanya, İtalya, Japonya, Avusturya’nın büyük kısmı ve Güney Kore. İkincisi, diğer birçok ülke, Batılı Müttefikler savaşı kazandıkları için demokrasiye yönelmiştir. Bu kategori, Yunanistan, Türkiye, Brezilya, Arjantin, Peru, Ekvator, Venezüella ve Kolombiya’yu içine almaktadır. Üçüncüsü, Batılı devletlerin savaştan zayıflayarak çıkmaları ve deniz aşırı sömürgelerde güçlenen milliyetçilik, bunların sömürgeleri taşıyıcı sürecini başlatmalarına yol açmıştır. Yeni devletlerin önemli bir bölümü hayata demokrasiyle başlamış ve daha az sayıda devlette demokratik kurumları hatırı sayılır bir dönem boyunca sürdürmüştür...” (Huntington, 2011: s.54 - 55).

³ Bu noktada Osmanlı Devleti’nin son dönemi unutulmamalıdır. İki kez anayasalı - parlamentolu meşrutiyet (1876,1908) tecrübesi yaşamış olan Osmanlı’da özellikle II. Meşrutiyet Dönemi’nde çok partili sistemin ilk denemesi görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk yıllarında ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) girişimleri vardır.

⁴ “Türkiye’yi 1923 ila 1945 arasında idare etmiş olan otoriter hükümetlerin, gerçekten otoriter olma ihtiyacında bulunup bulunmadıkları yıllar boyu tartışılacaktır. Bu tartışmaların alacağı yön ne olursa olsun, şu soru haklı olarak sorulabilir: Türkiye’nin muhtaç bulunduğu reformları gerçekleştirmenin bir başka yolu var mıydı, yok muydu? Toplumsal ve ekonomik ataletten yeni kurtulmakta olan, halkının büyük kısmı hayatını kader kismetle bağlamış, ileriye görebilecek bir aydınlar grubundan yoksun bir toplumun başka şekilde hareket etmesi beklenemezdi. Atatürk’e ne kusur bulunursa bulunsun, onun aydın düşünceden yoksun olduğu söylenemez. Atatürk’ün kafasının aydınlığı ise Türkiye’nin büyük talihi olmuştur. Cumhuriyet rejiminin bireysel niteliğini Atatürk defalarca belirtmişti. Diktatörlük, fikir olarak genellikle kabul edilmemiş, hatta tek parti idaresinin en sert bir şekilde yürütüldüğü zamanlarda bile Türkiye için zararlı bir sistem olduğu ileri sürülmüştü.” (Karpat, 2008, s.242 - 243).

⁵ “Nitekim Atatürk, CHP’nin niteliğini ve amaçlarını şöyle açıklamıştır: Münevveran ve ulemaya terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat ve ila etmek onlara terakki ve temeddünde pişva olmaktır... Biz hepimiz o suretle çalışalım ki, kuracağımız şey milli bir müessese olsun. Bu da millete terbiye-i siyasiye vermekle olur... Cumhuriyet Halk Fırkası diğer memleketlerde olduğu gibi alelade sokak politikası yapan bir fırka değildir... Halk Fırkası Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi bütün milleti tenoiv ve bütün millete delalet vazifesiyle mükelleftir. Fırkamıza adı politikacılık atfederler nankör insanlardır. Memleket mütesanit bir vahdete muhtaçtır. Alelade politikacılıkla milleti parçalamak hyanettir” (Özbudun, 2011, s. 85). “...Siyasi fırkalar, mahdut maksatlarla teşekkül ederler... Hâlbuki bizim fırkamız böyle mahdut bir nazar takip eden bir teşekkül değildir. Bilakis her sınıf halkın menfaatlerini müsavî bir surette, bir diğerini mutazarrır etmeden temin etmeyi istihdaf eden bir teşekküldür” (Özbudun, 2011, s. 104).

gerçekleştirdiği dönüşümleri çok daha kısa bir zaman dilimi içinde yapmak zorundadırlar. İşte bu nedenle de, değişim sürecinin son derece yavaş işlediği Batı dışı toplumlarda, modern devletin niteliklerini ve önemini kavrayabilmiş insan iradesinin aktif müdahalesi gerekli görülmüştür. Bu eylem, modernleşme kuramına göre geleneksel toplumdan modern topluma geçiş aşamasında zorunludur. Geçiş gerçekleşinceye kadar demokrasi meselesini askıya almak, yani otoriter siyasi rejimlere katlanmak gerekmektedir. En nihayetinde bu geçici otoriter siyasi rejimler, toplumu demokrasiye hazırlayacak ve kansız bir şekilde demokrasiye geçilmesini sağlayacaktır⁶.

Bu bağlamda Atatürk döneminde her ne kadar tek partili bir sistem geçerli gibi gözükse de iki kez çok partili siyasi yaşama geçiş denemesi olmuş ancak ulusun eğitimi ve genel olarak çağdaşlaşma çabalarının başarısı için tek partili dönem zorunlu ve geçici bir uygulama olarak varlığını sürdürmüştür. İnönü ise yeni idare tarzına geçmek için toplumu, devrimleri ve kendisini yeterli görmüştür. Toplum, on beş senelik Atatürk idaresinin müspet sonucu olarak istikrarlı ve huzurludur; devrimler ise köklerini bu toplumun derinliklerine artık indirmiştir, düşüncesi doğrultusunda Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'ni yayınlamış ve 14 - 26 Eylül 1947'de, Doğu ve Karadeniz illerini kapsayan bir yurt içi seyahatine çıkmıştır. 1947'nin Temmuz ve Eylül aylarında yaşanan bu iki gelişme başta "hoşgörü ve uzlaş" olmak üzere günümüz dünyasında demokrasi kavramının temel özellikleri olarak kabul gören ilkelerin Türk demokrasisinde de yeşermeye başlamasını sağlamıştır.

1. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Döneminde, Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Denemesi

Türkiye'de 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş olmasına rağmen bu partiler uzun soluklu olmamış ve arzu edilen siyasi çoğulculuk bir türlü sağlanamamıştır. Üstelik 1935 tarihindeki Cumhuriyet Halk Partisi kongresinde, parti ile devletin evliliği resmileşmiş ve partinin temel ilkeleri, yeni Türk devletinin ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Parti, devlete ideoloji sağlamış ve parti il başkanları kendi illerinin valileri olmuştur, partinin genel sekreteri de kabinedeki içişleri bakanı görevini üstlenmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra toplanan 26 Aralık 1938'deki CHP Olağanüstü Kongresi'nde partinin tüzüğü değiştirilmiş ve Atatürk, partinin kurucusu ve "Ebedi Şef" ilan edilmiştir. İsmet İnönü de, "Milli Şef" ve CHP'nin değişmez genel başkanı olarak kabul edilmiştir (Ahmad, 2007: s.21 - 22). Bu gelişmelere karşın siyasi çoğulculuk fikrinden vazgeçilmemiştir.

Birtakım yazarlara göre İsmet İnönü; Türkiye'de çok partili siyasi rejime geçme isteğini ilk kez, Atatürk'ün ölümü üzerinden henüz dört ay geçmiştken 6 Mart 1939'da İstanbul Beyazıt'taki üniversitede verdiği nutuk ile belli etmiştir⁷. 1939'daki CHP'nin beşinci kurultayı ile dar ölçüde de olsa bir liberalizasyon çalışması başlamıştır. Bu kurultayda, içişleri bakanlığı ile parti genel sekreterliğinin ve valilik ile parti il başkanlığının aynı kişide birleşmesi fikrinden vazgeçilmiştir. Ayrıca mebuslar arasından mecliste bir muhalefet partisi varmış izlenimini yaratacak bir müstakil grup kurulmuştur. 1939 Kurultayı, devlet ile partiyi birbirinden ayırmaya çalışmıştır⁸. Ancak II. Dünya Harbi'nin başlaması ile birlikte Türkiye'deki demokratikleşme çabaları tekrar durma noktasına gelmiştir. İsmet İnönü, II. Dünya Harbi boyunca tüm dikkatini, Türkiye'nin bu savaşın dışında kalmasına vermiştir. Yani İnönü kafasında tasarladığı kontrollü demokrasiye geçiş hareketini, dünyadaki tehlike son buluncaya kadar bir süre için ertelemiştir. II. Dünya Harbi esnasında Türkiye'de yaşanan sıkıntılar, bunun beraberinde getirdiği genel hoşnutsuzluklar ayrıca dünya savaşının siyasi ve ideolojik sonuçları Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş isteğini ve sürecini, bu sefer sadece tepeden değil tabandan da güç alarak, tekrar başlatmıştır.

Burada unutulmaması gereken husus ise şudur: Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişi sağlayan etkenleri ne sadece iç dinamiklere ne de sadece dış dinamiklere bağlayabiliriz. Nitekim iç ve dış dinamikler birbirini bütünleyen bir elmanın iki yarısı konumundadır. Ancak bu dinamiklere farklı bir özellik ya da tanım yüklemek gerekirse iç dinamikleri potansiyel güç, dış dinamikleri ise potansiyel güç için uygun zaman ve mekân olarak tanımlamak en doğru olanıdır⁹. Ayrıca Türkiye'de kontrollü - yumuşak

⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Levent Köker (2008). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

⁷ Bülent Tanör'e göre, İnönü'nün "Çok yakın bir tarihte, hakiki halk idaresi ve halk murakabesinin kendi memleketimiz bünyesinde de tahakkuk etmiş olduğunu göreceksiniz..." şeklindeki sözleri demokrasiye geçiş için bir yeşil ışık olmuştur. Tevfik Çavdar'a göre ise İnönü'nün tüm konuşması doğrudan demokrasiye değil de parti kadroları içerisinde kalmak şartıyla dolaylı, kontrollü ya da sınırlı demokrasiye bir örnek oluşturmuştur (Tanör, 2009: s. 339; Çavdar, 2008: s. 395 - 397).

⁸ Buna karşın müstakil grup, kendisinden bekleneni yani mevcut siyasi ortamı demokratik bir rejime alıştırma görevini yerine getirememiştir. Bunun en büyük nedeni ise müstakil grubun suni bir yapılanma olmasıdır (Karpaz, 2008: s. 519).

⁹ II. Dünya Harbi sonrasında İtalya ve Almanya'daki tek parti rejimlerinin ortadan kalkması, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Batı'ya yaklaşması, Sovyet tehdidi üzerine maddi ve manevi açıdan Amerika'ya duyulan ihtiyaç gibi dış gelişmelerin Türkiye'ye etkisi göz ardı edilemezdi. Öte yandan halk tabanında, uzun zamandır yönetime karşı oluşan birikimler ile II. Dünya Harbi esnasında

demokrasiye geçiş, ülkenin içinde bulunduğu şartlardan özellikle de tek parti rejiminin kendisine has doğasından dolayı öznel ve iradi bir müdahaleyi de zorunlu kılmıştır. Bu tarihsel rolü ise rejimin başında bulunan İsmet İnönü'nün bizzat kendisi oynamıştır.

Türkiye'nin tek partili rejimden çok partili rejime geçişinde önemli bir rol oynayan Altıncı Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi, seviyeli ve kaliteli bir meclistir. 1943 Meclisi içerisinde bir kıyaslamaya gidildiğinde de görülecektir ki çoğunluğu oluşturan eski ve yaşlı vekiller, Kuva-i Milliye ruhunu temsil etmişler ve devrimlere de sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Ancak çok partili sisteme geçme konusunda özellikle de bunun zamanlamasında bir tereddüt yaşamışlardır. Buna karşılık sayıları az olan gençler ve yeniler demokrasiden yana tavır almışlardır. Hürriyetin gelmesini ve Türkiye'de de artık Batılı parlamenter bir rejime geçilmesini istemişlerdir. Bu grubu yönlendiren perde arkasındaki güç ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur (Toker, 2 Eylül 1983: s. 6).

İnönü, II. Dünya Harbi'nin sonlarından 1950 seçimlerine kadar tüm ağırlığını liberalleşmeden yana koymuş, adım adım, kontrollü ama kararlı bir şekilde liberalleşmenin öncülüğünü yapmıştır. İnönü'nün çok partili hayata geçişteki bu rolü; geçiş kararı, zamanı, süreci ve kadroları gibi temel konularda ön plana çıkmıştır¹⁰.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, 19 Mayıs 1945 tarihinde, Gençlik Bayramı için verdiği mesajda: *"Memleketimizin siyasi idaresi, cumhuriyet ile kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir"* (Cumhuriyet, 20 Mayıs 1945: s. 1, 3) şeklindeki sözleri Türkiye'de siyasetin liberalleştirilmesi konusunda bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Metin Toker, Cumhurbaşkanı İnönü'nün çok partili siyasi hayata geçme konusundaki samimiyetini gösteren bir örneği şu şekilde vermiştir: 19 Mayıs nutkunu takiben Nihat Erim, Çankaya Köşküdedir. İnönü kendisini davet etmiştir. Nutku hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istemiştir. Bunu öğrendikten sonra İnönü –*Nihat Erim'in o akşam evine döndüğü zaman tuttuğu notlarına göre*– şu şekilde karşılık vermiştir: *"Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahnedeki çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zarurî olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmışlardır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserlerin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddî ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz"*

İnönü elini, yanında oturan Erim'in dizine acıtırmasına vurmuş ve devam etmiştir: *"Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz"*¹¹ demiştir.

bozulan ekonomik düzeni tekrar rayına oturtmak adına çıkarılan yasa ların keyfi karakteri ve bunların uygulanma tarzı, vatandaşların devlete ve partiye olan güvenini sarsmıştır (Ahmad, 2007: s. 21 – 24).

¹⁰ Ali Gevgilili, Metin Toker'in "Tek Partiden Çok Partiye" isimli eserinden yola çıkarak İnönü'nün demokrasiye geçiş planının tüm ayrıntılarını çözmüş olduğunu belirtmiştir. Buna göre: *"1- Öncelikle Türkiye'de Atatürk Dönemi'nde izlenen Sovyetler Birliği'yle yakın ilişki sürdürmeye dayalı anlayış tümtüyle etkisiz kılınacaktır. Bu, bir anlamda sola darbe planıdır. (Almanya ya da Hitler'le yakınlık isteyen ultra sağ ise zaten B.M.'ye girilmesinin hemen ertesinde etkisiz kılınmış bulunuyordu.) 2- Tek partiden çok partiye geçiliyor görünülse de, gerçekte ancak iki partiye geçilecektir. CHP karşısında, özellikle İnönü açısından kabul edilebilir nitelikteki muhaliflerden oluşan bir orta sağ ya da liberal – kapitalist politik parti ortaya çıkarılacaktır. 3- CHP de giderek kendi içinde bir temizlenme ve arınma işleminden geçirilecektir. 1930'lu yıllarda CHP için düzenlediği tüzük, Atatürk tarafından bile 'Mussolini faşizminden özenti' olmakla eleştirilmiş bulunan Recep Peker'in simgelediği tarihsel bürokratik, merkezci, otoriter felsefe ve iktidar, aşama aşama yıkılacaktır. CHP, daha modern düşüncelerle yetişmiş olan bir genç kuşağın eline teslim edilecektir. 4- CHP ile yeni muhalefet partisi belli bir etkinlik sağlandıktan sonra, ulusal şef olarak İnönü'de bu iki kesimin üstüne yükselecek ve Çankaya'dan bir büyük hakem gibi oyunun kurallarına uygun biçimde oynamasını denetleyecektir."* (Gevgilili, 1981: s. 32).

¹¹ (Toker, 1970: s. 77 – 78) ; Toker'ın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Nihat Erim arasında 19 Mayıs 1945 tarihinde Çankaya Köşkü'nde vuku bulduğunu söylediği bu konuşma Nihat Erim'in günlüklerinde Mayıs 1945 tarihli kısımda bulunamamıştır (Erim, 2005: s. 36 – 37); Buna karşın İsmet İnönü'nün tek partili rejimin zaafına dair bir düşüncesini Cihad Baban, İnönü'nün bizzat kendisine aktardığını belirtmiştir. Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün basın üzerindeki baskısını Çankaya'da İnönü'ye aktaran Cihad Baban, İnönü'den şu cevabı almıştır: İnönü *" Bunları ilk defa senden işitiyorum, dedi, ama buna benzer bir sürü olay cereyan etmiştir. Adam "Yaşasın Milli Şef!" diye bağırıyor, ondan sonra çevresinde asıl kendisi merhametsiz bir milli şef kesiliyordu. Tek parti idaresiydi ama her köşede benim mevcudiyetinden haberdar olmadığım irili ufaklı binlerce milli şef türemiştir... Sistemin murakabe kabul etmemesi yüzünden bunlar halka zulmediyorlardı... Etraftaki halkı kırıp ben de bütün bu olaylara nüfuz edemiyordum, etnek de mümkün değildi..."* İnönü bir an düşündü: *"Biz, dedi, beraber ve baş başa kaldığımız zamanlarda da Atatürk'le hep bu konuyu düşünür, bu derde çare araştırırdık... Devlet mekanizmasını tek insanın kaderine bağlayan sistemden mutlaka kurtulmalıydık... O, bu büyük milli soruya cevap bulamadan, erken öldü. Onun ölümünden bir yıl sonra, dünya savaşı patladı... Savaş bittikten sonra, bu soruya vakit geçirmeden bir cevap vermek gerekiyordu. Ben, demokratik düzene girelim dedim zaman, birçok arkadaşlarım, bana geldiler, bu erkendir, bu olmaz, dediler. Ben, hayır artık meseleye zor da olsa bir çözüm yolu bulmalıyız, diye direttim. İktidarda ne yaparsanız yapınız, ne kadar başarılı olursanız olunuz, iktidar mutlaka eskir; aşınırsınız..."* (Baban, 1970: s. 289 – 290).

Cumhurbaşkanı İnönü bu sözleriyle, Türkiye’de tek partili rejimden çok partili rejime geçişin bir mukadderat olduğunu ve demokrasi yolunda saatin ibrelerinin asla geriye çevrilemeyeceğini aksi bir durumda ise tek partili rejimin bir süre daha devam edeceğini ancak bunun sonucunda doğal sürecin dışına çıkılabileceğini ve şimdiye kadar yapılan devrimlerin bir anda yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalılabileceğini belirtmiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü’nün isteği üzerine, CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun imzasıyla 7 Haziranda bir tebliğ yayımlanmıştır. Bu tebliğde: “*Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul ve Çorum milletvekillikleri için Haziranın 17. pazar günü seçim yapılmasına ve bu seçimde partimiz merkezi tarafından aday gösterilmemesine Genel Başkanlık Divanında karar verilmiş bulunmaktadır. Keyfiyeti ilân ederim*” (Bila, 1987: s. 149) denilmiştir. Böylece ara seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi Merkez Komitesi tarafından ilk kez doğrudan aday gösterilmemiştir. Bu gelişme ise demokratikleşme yolunda artık “söz”den icraata geçildiğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Yine 7 Haziran 1945 tarihinde CHP’li dört milletvekili (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan) tarafından parti içerisinde siyasi liberalleşmeyi ön gören bir takrir CHP Meclis Grup Başkanlığı’na verilmiştir (Bila, 1987: s. 150 - 151) İnönü, “Dörtlü Takrir”i veren milletvekillerini, kafasındaki demokratikleşme yolunda karşısına çıkan iyi bir fırsat saymıştır. İnönü için en önemli husus, parti içerisinde oluşan bu muhalif gruba önderlik edecek güvenilir kişiyi yani Celal Bayar’ı ikna etmek olmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefetin Bayar’ın liderliğinde yapılmasını teşvikten de çok ısrarla istemiştir. Ve bu konuda defalarca Bayar’a haberler göndermiştir. İnönü’ye göre Bayar faziletli, dürüst ve ülkücü bir insandır. Bayar’ın Atatürkçü olması, Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurup irticaya prim tanımayacağı düşüncesi; Atatürk’ün malul ve hasta zamanında dirayetli bir politika yürüterek kendisinin birtakım hırslara kapılmamış olması; ayrıca Bayar’ın tek parti rejimi esnasında uygulanan politikalardan kendisini de sorumlu gördüğü için bu durumu bir koz olarak sonrasında kullanmayacağı düşüncesi etkili olmuştur¹².

Yeni bir siyasi parti kurma girişimi buna karşın CHP’li bir muhaliften değil de Nuri Demirağ isimli zengin bir sanayiciden gelmiştir. Nuri Demirağ, 7 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisi’ni kurmak için İçişleri Bakanlığı’na başvurmuş ve 18 Temmuz 1945 tarihinde gerekli resmi izni almıştır¹³. Ancak uzun bir siyaset geçmişine ve tecrübesine sahip olmayan kişilerin elinde Milli Kalkınma Partisi, Türk siyaset hayatında ön gördüğü ciddi gelişmeyi gösterememiş ve Demokrat Parti’nin kurulması ve gelişmesi üzerine de Türk siyaset hayatında bir kuvvet olmaktan tamamen çıkmıştır (Karpaz, 2008: s.561).

1 Kasım 1945’te ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclisi açış nutkunda demokrasi yolundaki kilometre taşlarından en önemlisini koymuş ve Bayar ile arkadaşlarını bir muhalefet partisi kurmaları için açıktan davet etmiştir. Bu konuşmasında İnönü, “...Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olamaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları seokiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır...” (Cumhuriyet, 2 Kasım 1945: s. 1, 5) demiştir. İnönü bu konuşmasıyla Milli Kalkınma Partisi’ni ciddi bir muhalefet partisi olarak görmediğini ve asıl CHP içerisinde ortaya çıkacak bir muhalefet partisini arzulamakta olduğunu göstermiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü’nün bu konuşmasından yaklaşık bir ay sonra Celal Bayar, 3 Aralık 1945 tarihinde CHP’den istifa etmiş ve ertesi gün 4 Aralık 1945’te (Tan Olayı’nın yaşandığı gün) Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün daveti üzerine ikili Çankaya’da bir araya gelmiştir. Bu görüşmede ikilinin bir takım önemli noktalarda anlaşmış oldukları iddia edilmiştir. Yapılan bu görüşmeden sonra ise Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde resmen kurulmuştur.

2. Sol Akımlara Kapalı Kontrollü Bir Muhalefet Partisi Oluşturma Çabası

¹² Bu konuda Cumhurbaşkanı İnönü, Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesinden de etkilenmiş olabilir. Zira Mustafa Kemal Atatürk’ün bizzat teşvikleri doğrultusunda yakın arkadaşı Fethi Okyar’a kurdurmuş olduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası iç politikada yaşanan bir takım olumsuz gelişmeler karşısında herhangi bir siyasi polemige girmeden ya da alet olmadan direkt olarak parti kurucusu tarafından feshedilmiştir. Acaba İnönü, yeni girişimin zamanlamasında bir problemle karşılaştıkları takdirde devletin ve devrimlerin önemine haiz olan Celal Bayar’ı bu yüzden ısrarla (kurulacak muhalefet partisinin lideri olarak) istemiş olabilir mi?

¹³ Milli Kalkınma Partisi’nin resmi kuruluş tarihi birçok kaynaktan farklı gösterilmiştir. Örneğin: Ahmad’a göre 18 Temmuz ya da Ağustos ayı. (Ahmad, 1976: s. 14; Ahmad, 2007: s. 29) Karpaz’a göre 18 Haziran (Karpaz, 2008: s. 245); Tanör’e göre 18 Temmuz (Tanör, 2009: s. 340); Erik Jan Zürcher’e göre 5 Eylül (Zürcher, 1999: s. 307).

Rusların II. Dünya Savaşı'nın arifesinde, Çarlık Dönemi emperyalist heveslerinin tekrar canlandığı görülmüştür. Ruslar, Eylül – Ekim 1939 tarihinde Türkiye ile yaptıkları Moskova görüşmeleri esnasında, Türkiye'den "Boğazlarda söz hakkı" talebinde bulunmuşlardır. Bu tekliflerini Ruslar, savaşın dayattığı yeni gerçekler karşısında ya tekrarlamışlar ya da geri çekmişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise dünya, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği iki kutba ayrılmış ve her iki devlette kendi etki alanlarını koruma ve genişletme mücadelesine girişmişlerdir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği 19 Mart 1945 tarihinde, 07.12.1925'de imzalanmış ve her on yılda bir yenilenmiş olan "Türk – Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının", zamanın şartlarına uygun bir şekilde değiştirilmesini aksi takdirde antlaşmanın feshedileceğini bildirmişlerdir. Ruslar, antlaşmanın yenilenmesi için de Türk boğazlarında üs ve savunma hakkıyla birlikte Kars ve Ardahan'ı da istemişlerdi (Ataç, 2017: s. 182 – 212). Türk Hükümeti, Sovyet isteklerini reddetmiş ve dış politikada İngiliz – Amerikan merkezli Batı eksenli bir politika izlemeye çalışmıştır.

Türk hükümet yetkililerinin Sovyetlerden gelen somut tehdit karşısında, güvenlik ve toprak bütünlüğü kaygısıyla hareket etmeleri normaldir. Zira Rusların, Almanlardan Doğu Avrupa ülkelerini kurtarıırken o ülkelere yerleşmeleri ya da Balkanlar'da ve Orta Doğu'da kendi etkinlik alanlarını ciddi şekilde genişletmeleri Türkiye için büyük bir tehdit iken şimdi doğrudan hedef haline gelmişlerdir. Yani Polonya ve Çekoslovakya'daki Sovyet etkinliği Türkiye'ye göre uzak bir tehlikedir. Ancak bu genişlemenin Romanya – Bulgaristan ve İran gibi Türkiye'ye komşu ülkelere yayılması hele ki Yunanistan'da Sovyet destekli bir iç savaşın yaşanması ve en nihayetinde doğrudan kendisinin hedef olması Türkiye'nin birtakım önlemler almasını zorunlu kılmıştır. Aynı doğrultuda II. Dünya Savaşı'nın nihayetinde Sovyetlerle savaş dönemi işbirliğini sürdürebileceği inancını taşıyan ABD'de, Sovyet etkinliğinin kendi aleyhinde genişleme göstermesine paralel olarak bu iyimser fikrinden vazgeçmiş ve İngiltere gibi komünizme karşı fiili politikalar üretmeye başlamıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün demokratik rejime geçme konusunda attığı adımlarda, Sovyet tehdidine karşı Batı dünyasının desteğini sağlamak, Angola Saksonlar gözünde bir sempati uyandırmak, etkili olmuş olabilir. Ancak Altan Öymen'in de belirttiği gibi İnönü "demokrasiye geçmek istemeseydi, buna onu kimse zorlayamazdı" ve Türkiye'nin Batı Dünyası ile olan ilişkileri de bu durumdan olumsuz etkilenmezdi. Çünkü Amerika ve İngiltere için bir ülkenin hangi rejimle yönetildiği değil de Sovyetler Birliği karşısındaki stratejik konumu ve izlediği politika önemli hale gelmişti (Öymen, 2009: s. 511 – 512).

Türk hükümeti için önem kazanan bir diğer husus ise Türkiye'de çok partili sisteme geçerken Sovyet ideolojisinin etkilerini azaltmaktır. Bu doğrultuda yeni kurulacak partilerin sol fikirlerden uzak durmaları esas alınmıştır.

Demokrat Parti kurulduğu gün parti kurucuları bir basın toplantısı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda basın mensupları tarafından parti kurucularına sorulan suallerden biri de "Yeni partinin CHP'ye nazaran yeri neresidir?" sorusu olmuştur. Bayar bu soruyu "Demokrattır" diye geçiştirmiştir. Adnan Menderes ise "Belki iki parmak daha soldadır" (Birand, 2007: s.27) şeklinde cevaplandırmıştır. Oysaki Demokrat Parti'nin Türk siyaset tarihindeki yeri sağ cenah olacaktır.

Yukarıda belirtildiği üzere, Demokrat Parti henüz kurulmadan bir ay önce DP'li liderler, nazik bir jest ifadesi olarak parti programını hükümete sunmadan, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gösterme kararı almışlardır. Cumhurbaşkanı istenilen randevuyu hemen vermiş ve Celal Bayar Demokrat Parti programıyla birlikte 4 Aralık 1945 tarihinde, Çankaya Köşkü'ne gitmiştir. Bu görüşmede ikilinin birtakım önemli hususlarda anlaştıkları iddia edilmiştir. Tefik Çavdar'a göre yapılan bu görüşme sonrasında anlaşmaya varılan temel ilkeler ana hatlarıyla şu şekildedir: Atatürk'ün koyduğu cumhuriyet ilkelerinden taviz verilmemesi yani irticaya kaçılmaması; dış politika açısından polemiklere girilmemesi ve CHP iktidarının yeni kurulacak partiye engeller çıkartmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır (Çavdar, 2008: s. 455 – 456). Metin Toker'e göre de Çankaya'da ikili arasındaki görüşme şu şekilde cereyan etmiştir: "İnönü programı aldı ve sordu:" – *Terakkiperverlerde olduğu gibi, 'İtikadati diniyeye biz riayetkârız' diye madde var mı?*" Celâl Bayar:" – *Hayır Paşam. Lâikliğin dinsizlik olmadığı var*" dedi. "– *Ziyamı yok. Köy Enstitüleriyle, İlkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?*" "– *Hayır.*" "– *Dış politikada ayrılık var mı?*" "– *Yok!*" "– *O halde, tamam*" (Toker, 1970: s. 112 – 113).

Böylece gayri resmi bir şekilde Demokrat Parti'nin kuruluşu tamamlanmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta İnönü – Bayar görüşmesinin yaşandığı tarihte bir başka önemli gelişmenin yaşanmasıdır. O da 4 Aralık 1945 tarihinde meydana gelen "Tan Baskını Olayı" dır.

Toker'e göre, Demokrat Parti kurucularını 1942'den itibaren bir araya getirip organize eden kişi Atatürk'ün Dışişleri Bakanı ve Adnan Menderes'in de akrabası olan sol temayüllere sahip Tefik Rüştü

Aras'tır (Toker, 1970: s. 63 – 70). Zekeriya Sertel'e göre de Tevfik Rüştü Aras, onu da bir muhalefet partisi kurulması için Bayar ve Menderes ile birlikte çalışmaya ikna etmiştir. Sertel'e göre Ankara'da yapılan görüşmeler sonucunda kurulacak muhalefet partisinin bir yayın organına ihtiyacı olduğu fikrine varılmış ve bu doğrultuda da Zekeriya ve Sabiha Sertel'in öncülüklerinde "Görüşler" isminde bir derginin çıkarılmasında mutabık kalmışlardır. Hatta o günlerde İş Bankası'ndan aldığı seksen bin liralık tazminatın beş bin lirasını dergiye sermaye olarak vermeyi öneren de Bayar'ın kendisi olmuştur. 1 Aralık 1945 tarihinde *Görüşler* dergisinin ilk sayısı çıkmıştır. Dergide "Zincirli Hürriyet" başlığı altında tek şef ve tek parti sistemi demokrasi açısından eleştirilmiştir. Derginin birinci sayfasında Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel ve Adnan Menderes'in fotoğrafları yayımlanmıştır. Ayrıca Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün bu dergide yazı yazacakları belirtilmiştir. Buna karşın 4 Aralık 1945 tarihinde "*Tan Olayı*" adı verilen olay meydana gelmiş ve *Tan* gazetesi, *Görüşler* dergisi başta olmak üzere sol yayın yapan gazete, dergi ve kitapçılar saldırıya maruz kalmışlardır. Ertesi gün Celal Bayar'la, Adnan Menderes, *Görüşler* dergisiyle hiçbir ilgileri olmadığını gazetelerde ilan etmişlerdir. Tevfik Rüştü Aras ise Sertel'e telefon ederek üzüntüsünü bildirmiştir (Sertel, 2001: s. 223 – 231).

Bu olay bir nevi Sovyet tehdidini göz önünde bulunduran hükümetin, kurulmakta olan muhalefet partisine gözdağı vererek çok partili siyasi hayatın ideolojik sınırlarını çizmesidir. Yani çok partili siyasi hayat, o dönem için her türlü sol fikre kapalı olacaktır.

Kemal Karpat'a göre de bu gelişme muhalefete bir çeşit mesajdır. Hükümet, istediği an, istemediği bir muhalefet hareketini kanun dışı kuvvet kullanarak susturabileceğini göstermek istemiştir (Karpat, 2008: s.254 – 256). Nitekim İnönü, kurulacak bir muhalefet partisinin İrticai ya da komünist bir yapılanma içerisinde bulunmasını istememiştir (Toker, 1970: s. 108). Ayrıca İnönü, Bayar tarafından kurulmasını arzu ettiği muhalefet partisinin içerisinde sosyalist düşüncelere yakın ve zamanında kendisine karşı siyasi girişimlerde bulunmuş olan Tevfik Rüştü Aras'ın da yer almasını uygun bulmamıştır (Koçak, ? s.163). Nitekim Demokrat Parti'nin programı hazırlanırken çalışmalar esnasında kurucular arasında yer alan Tevfik Rüştü Aras, programın sosyal adalet kısmına geldiklerinde kendisinin diğerleri ile anlaşamadığını belirterek DP kurucularının arasında ayrıldığını söylemiştir. Refik Koraltan'a göre ise kendisi ve diğer üç arkadaşı, Aras'ı fikirlerinden dolayı istemediklerini ve bu yüzden de onu kendilerinin tasfiye ettiklerini belirtmiştir (Toker, 1970: s. 107 – 108).

Yukarıda ifade edildiği üzere, 4 Aralık 1945 tarihinde, İnönü ve Bayar arasında Çankaya Köşkü'nde Demokrat Parti'nin kurulması ile ilgili son rötuşlar yapılırken aynı saatlerde, *Tan* gazetesi ve *Görüşler* dergisi başta olmak üzere sol yayın yapan gazete, dergi ve kitapçılar saldırıya maruz kalmışlar ve ertesi gün ise Celal Bayar ile Adnan Menderes, *Görüşler* dergisiyle hiçbir ilgileri olmadığını gazetelerden ilan etmişlerdir (İnuğur, 1992: s. 203 – 207). Oysaki kuruluş döneminde Demokrat Parti, genelde tek parti idaresine özelde ise CHP'ye karşı olan tüm kesimlerin toplandığı bir koalisyon partisi görünümünde olmuştur. Bu koalisyon içerisinde yer alan sol kesim, kısa zamanda Bayar ve diğer kuruculardan ümitlerini kesip DP'den ayrılmışlar ve başka arayışların peşine düşmüşlerdir¹⁴. Buna karşın iktidar partisi, DP'yi ve ileri gelenlerini zaman zaman üstü kapalı zaman zaman da açık bir şekilde sol temayüllere meyilli olmakla suçlamış¹⁵ ve bu konuyu Demokrat Parti üzerinde bir tür siyasi baskı aracı olarak kullanmıştır.

3. 1946 Seçimleri ve Demokrat Parti'nin Doğu Teşkilatını Kurma Meselesi Üzerine

Demokrat Parti resmi anlamda siyaset sahnesine çıktıktan sonra Anadolu'nun birçok noktasında teşkilatlanma faaliyetine girişmiştir. İlk zamanlarda CHP, DP'nin kuruluşunu olumlu karşılamıştır. İktidarın, muhalefete bu yaklaşımında Cumhurbaşkanı İnönü'nün demokrasiye özellikle de çok partili siyasi hayata göz kırpması büyük etki etmiştir. Halk Partililere göre CHP, Türkiye'yi II. Dünya Harbi gibi bir felakete bulaştırmadan selamete ulaştırın tarihi kişiliğe sahip bir lidere yani İnönü'ye sahiptir¹⁶. Bu yüzden

¹⁴ Örneğin Recep Peker hükümetinin kurulduğu ilk günlerde, önceden Demokrat Parti'den kopmuş olan Cami Baykurt, Zekeriya Sertel ve Tevfik Rüştü Aras, Sola yakın bir özgürlük ve demokrasi anlayışını gerçekleştirmek adına "İnsan Hakları Derneği'ni" kurmuşlardır. Bayar ve arkadaşlarından ümidini kesmiş olan Sol takım, bu derneğin başarılı olabilmesi adına başka bir kahraman arama yolunu tutmuş ve en nihayetinde eski Genelkurmay Başkanı ve bağımsız DP milletvekili olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı aralarına katmanın yolunu aramışlardır. Ancak DP'li liderlerin gelişmelere müdahil olmalarıyla, Sol takım, yine başarısız olmuştur (Baban, 1970: s. 102 – 117).

¹⁵ Dönemin birtakım gazeteci yazarlarına göre "Sol Takımın" amacı, parlamenter bir rejim değildir. Asıl amaçları parlamento dışında bir halk hareketi yaratarak, Sovyet Rusya'ya yakın bir rejim kurmaktır. Bu doğrultuda hükümet yetkililerinin bu konuda hassas olmaları gayet doğaldır.

¹⁶ 1946'da İnönü ve çevresi, Türkiye II. Dünya Harbi felaketine dâhil olmadığından dolayı halkın kendilerine minnettar olduğu düşüncesine kapılıp yanılmışlardır. Bu tür bir yanılığa, Serbest Fırka tecrübesi esnasında Atatürk ve çevresi de düşmüştür. Oysaki 1930'ların havası gerçeğin bu olmadığını göstermiş ve Serbest Fırka tecrübesine bir son verilmiştir. Nitekim Avni Doğan'a göre de "

de birtakım Halk Partisi ileri gelenlerinde, halkın, CHP'den başka bir partiyi desteklemeyeceği görüşü hâkim olmuştur. Ayrıca CHP, DP'ye, en azından bir süre için iktidarı elinden alacak ciddi bir siyasi parti gözüyle değil de sadece rekabet ortamı oluşturacak ve hükümeti denetleyecek bir çeşit müstakil grup yani bir denetim organı olarak bakmıştır. Buna karşın kısa bir süre içinde DP, ülke çapında hızlı bir teşkilatlanma sürecine girince CHP, karşısında iktidarı hedefleyen ciddi bir muhalefet partisinin bulunduğunu anlamıştır. Bu durumun fark edilmesiyle birlikte Anadolu'daki idari mekanizma ve CHP ocakları tarafından DP'nin teşkilatlanmasına engel olunmaya çalışılmıştır. Ancak burada asıl dikkat edilmesi gereken husus başkadır. Demokrat Parti'nin kuruluşundan 21 Temmuz 1946 seçimlerine kadar Cumhurbaşkanı İnönü ile Demokrat Parti lideri Bayar arasında kapalı kapılar ardından birkaç kez gizli görüşmeler meydana gelmiştir. Bu görüşmelerden birinde ise Sovyet tehdidini göz önünde bulunduran İnönü'nün, Bayar'a "Hudut bölgelerimizde ve Doğu'da parti teşkilatları kurmayalım. Siz kurmayınız, biz de bizimkileri lağvedelim. Oralar halkı vuruşkan, ateşli kimselerdir. Particiliğin milli birliği bozmasından endişe ederim." demesidir. Bayar, bu teklife CHP'nin Doğu'daki teşkilatını lağvetse de devlet olarak idari anlamda varlığını muhafaza edeceğini düşünerek olumlu yaklaşmamıştır. Adnan Menderes de 21 Temmuz 1946 seçimleri öncesinde Aydın'da yaptığı seçim konuşmasında, CHP'nin özellikle doğu illerinde DP'nin teşkilatlanmasını engellemeye çalıştığı iddiasında bulunmuştur (Pinar, 2015: s.125).

Bu ortamda Demokrat Parti, kuruluşundan altı buçuk ay sonra milletvekili seçimlerine katılmıştır. Türkiye'de çok partili sistemin ilk genel seçimi olma özelliğini taşıyan 21 Temmuz 1946 seçimleri, çoğunluk sisteminin de etkisiyle CHP'nin büyük bir üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Fakat seçim öncesi ve esnasında yaşananlar seçimlerin üzerine gölge düşürmüştür. Özellikle birtakım idare amirlerinin kendilerine, seçimleri CHP'ye kazandırmak misyonu yüklemeleri ve bu doğrultuda baskı ve hileye başvurmaları 1946 seçimlerinin kötü bir ünle anılmasına neden olmuştur (Çelebi, 2015: s. 262). Oysaki seçim sonuçları, matematiksel açıdan soğukkanlılık ile incelendiğinde görülecektir ki CHP'nin seçimleri kaybetme gibi bir durumu söz konusu değildir. 1946 seçimlerinde parti aday listelerine bakıldığında 465 milletvekilliği için yapılan seçimlerde, iktidara gelebilmesi için en az 233 milletvekili kazanması gereken Demokrat Parti'nin toplam 273 milletvekili adayını ile seçimlere katıldığı görülmüştür. Ayrıca Demokrat Parti yönetimi, birtakım vekil adaylarının seçilme şansını arttırmak amacıyla onları birkaç şehirden aday göstermiştir¹⁷. Bu suretle her birinin kazanması halinde DP, 16 milletvekilliğini daha otomatik olarak kaybedecektir. Bu durumda DP, 1946 seçimlerine toplam 257 milletvekili adayını ile katılmıştır, diyebiliriz. Buna göre Demokrat Parti'nin iktidara gelebilmesi için neredeyse seçimlere katıldığı tüm illerde kazanması gerekirdi ki bu da mantıksal olarak mümkün görünmemektedir. Bu durum sonrasında birtakım araştırmacı yazarlar tarafından temelde farklı nedenlerin aranmasına yol açmıştır¹⁸. Örneğin DP'li liderler bir dönem daha muhalefette kalmayı kendileri istemiş olabilirler mi? Zira DP lideri Bayar, seçim gezisi için gittiği Adana'da gazetecilerin sorularını cevaplandırırken bir ara iktidarı ele almak için acele etmeyeceklerini söylemiştir (Akşam, 30 Haziran 1946: s. 1). Ya da yukarıda ifade edildiği gibi İnönü ve Bayar arasında seçimler öncesinde gerçekleştirilen gizli görüşmeler esnasında Sovyet tehdidi ve Doğu'nun toplumsal durumu göz önünde bulundurularak mevzubahis olan DP'nin Doğu illerinde teşkilat kurmayı sonraya bırakması düşüncesi acaba uygulanmış olabilir mi? Nitekim DP, Kars dâhil Doğu illerinin çoğunlukta olduğu tam on altı ilde (bazılarında teşkilat kurmuş olsa da) seçimlere katılmamıştır¹⁹.

Neticede Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasi hayatın ilk genel seçimi olan 21 Temmuz 1946 seçimleri, dürüst bir şekilde sonuçlanmamış; seçim öncesi, esnası ve sonrasında yaşanan birtakım hile ve baskılar, bu seçimin kötü bir ünle anılmasına sebep olmuştur. 1924 Anayasası'nın yorumlanış tarzı: 1923 – 1946 arasındaki dönemde parti – devlet ayırımının net bir şekilde ortaya konulamaması, bunun sonucunda

Serbest Cumhuriyet Partisine karşı halkın akımı, dikkati çekecek bir ölçüde idi. Bir seçim devresine kadar yaşayabilseydi, iktidara gelme bile küçümsenemeyecek sayıda milletvekili çıkaracağı tahmin olunabilir" demiştir (Doğan, 1964: s. 250).

¹⁷ "DP, 16 ilden seçime girmediği gibi girdiği illerde de tam liste, yani her biri milletvekili olabilecek isimler göstererek yarışa katılmıyordu. Partinin bir takım temel taşları vardı ki esas gaye bunları Meclise sokmaktı. Onun için bunlar bir değil, birçok ilden aynı zamanda aday gösterilmişlerdi. Rekor Mareşal'deydi. Dört ilde DP listesinin başını Fevzi Çakmak çekiyordu: Ankara, İstanbul, İzmir, Erzurum. Onu, üçer ille kurucular takip ediyordu. Bayar: Bursa, İstanbul ve İzmir adayydı. Menderes: Aydın, Kütahya, Manisa'dan gösterilmişti. Köprülü: Ankara, İstanbul ve İzmir adayydı. Koralan'a ise İstanbul, Hatay ve İçel listelerinde yer ayrılmıştı. Bir de Yusuf Kemal Tengirşenk aynı muameleyle layık bulunmuştu: İstanbul, Kastamonu ve Sinop adayydı. Sazak: Ankara ve Eskişehir, İnce: Kastamonu ve Manisa, Tunca: Afyon ve Manisa listelerindeydiler" (Birgüt, 2006: s. 57).

¹⁸ "Burada akla bazı sorular geliyor: Acaba DP'li yöneticiler bir dönem muhalefette kalmayı kendileri istemiş olabilirler mi? Veya İsmet İnönü ve CHP baskısı, DP'yi zorunlu muhalefete mahkûm mu etmişti? Veyahut daha sonraları Millet Partisi'nin DP için ortaya attığı "Muavazaa Partisi" iddiası doğru muydu?" (Yücel, 2001: s.55).

¹⁹ Demokrat Parti: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van illerinde seçime katılmamıştır. (Yücel, 2001: s.55).

yılların beraberinde getirdiği anti-demokratik alışkanlıklar ve ayrıca bazı maddi unsurlar ile gelecek kaygısı, devlet kademelerinde görev yapan bir kısım amir ve memurlar ile yine bir takım CHP'lilerin Halk Partisi'ni hem kendileriyle hem de devlet ile eş tutmalarına ve onun karşısında oluşan her türlü muhalif unsuru adeta devlete karşı bir tehdit olarak algılamalarına sebep olmuştur (Çelebi, 2015: s. 268). Ahmet Emin Yalman, seçim döneminde bazı memurlar tarafından CHP'ye hoş görünmek adına yapılan usulsüzlüklerin ortaya çıkarılarak bu kişilerin gerekli cezaya çarptırılması gerektiğini belirtmiş ve toplumda huzurun ancak bu şekilde, haksızlıkların giderilmesiyle sağlanabileceğinin altını çizmiştir (Yalman, 26 Temmuz 1946: s. 1,3). Yani Yalman'a göre vatandaşın hak duygusu tatmin edilmeliydi.

DP yönetimi her surette şaibeli olduğunu ileri sürdüğü seçimleri protesto etmek amacıyla harekete geçmiş ve ülke çapında bir dizi mitingler düzenlemiştir. Bu mitingler vasıtasıyla cumhuriyet tarihinde Türk halkı ilk kez meydanlara çıkarak siyasi hakları için tenkit ve protesto hakkını kullanmış ve demokrasi adına kendi mücadelesini vermiştir. İlki 25 Temmuz 1946'da İzmir'de yapılan mitingi sırasıyla Bursa, Adana, Konya, Ankara ve Aydın'daki mitingler takip etmiştir. Üstelik 5 Ağustos 1946 tarihinde, Cumhuriyetin sekizinci dönem meclisinin açıldığı gün, Ankara'da o dönem TBMM'nin bulunduğu Ulus semti ve çevresi, seçim sonuçlarını protesto eden büyük grupların gösterisine sahne olmuştur. İstanbul'un aksine sıkıyönetimin bulunmadığı Ankara'ya yeni meclisin açılışı için gelen milletvekilleriyle birlikte ülkenin birçok noktasından DP'li kafiler de gelmiştir. Bu kalabalık grup, sloganlar atarak gördükleri DP'li milletvekillerini alkışlamışlar, CHP'li vekilleri ise yuhalamışlardır. Hatta yeniden cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün, o gün bu kalabalık grupla karşı karşıya gelmemesi için koruma memurlarının almış oldukları önlem doğrultusunda meclise her zaman gelmek için kullandığı güzergâhın dışında farklı bir yoldan geldiği söylenmiştir (Çelebi, 2015: s.265 - 268). Yukarıda ifade edilen mitinglerde genel olarak seçimde yapılan hileler, ayrıntılarıyla anlatılmış ve CHP milletvekilleri istifaya davet edilmiştir. Mitinglerde toplumsal açıdan CHP'ye karşı ciddi bir öfkenin olduğu ancak bu öfkenin bir şiddete dönüşmeden demokratik tarzda dışa vurulduğu görülmüştür (Ulus, 26 Temmuz 1946: s. 1,3). Buna karşın gelecekte bir gün bu öfkenin bir şiddete dönüşmeyeceğinin ve bu iç karışıklıktan Türkiye üzerinde planları olan bir dış devletin yani Sovyetlerin istifade etmeyeceğinin garantisini kimse veremezdi. Zira mitinglerde bazı konuşmacılar yapılan hileleri öne sürerek meclisin gayri meşru sayılması gerektiğini belirtmişler ve "sine - i millet" kavramını ortaya atmışlardır. Buna göre iktidar ve meclis tanınmayacak, milletin sinesine dönülecek ve muhalefet bir halk hareketine dönüştürülecektir. Ancak Bayar, Menderes ve yakın arkadaşları bu fikre katılmamışlardır. Zira tek parti dönemi tecrübesine sahip olan bu kişiler, ipleri daha fazla germenin tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini düşünmüşlerdir. Ne yapılacaksa meclis kürsüsünde yapılacaktır (Birand, 2007: s. 35; Öymen, 2009: s. 543).

Protesto gösterilerinin gölgesi altında 5 Ağustos tarihinde, Cumhuriyetin Sekizinci Dönem Meclisi açılmış ve İsmet İnönü tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Meclis başkanlığına ise Kazım Karabekir seçilmiş, Şükrü Saraçoğlu'nun yerine de başbakanlığa Recep Peker atanmıştır. Recep Peker, CHP içerisinde çok partili sisteme geçme konusunda acele davranıldığını düşünen ve kendilerine müfritler adı verilen grubun öncülerindendir. Bu yüzden de İnönü'nün bir ikileme kaldığı görülmüştür. Nitekim İnönü bir taraftan Türkiye'de çok partili sisteme ve demokrasiye geçme konusunda adımlar atarken öte taraftan da böylesi bir dönemde kurulan hükümeti, partinin müfrit kanadına emanet etmesi kafalarda bir soru işareti doğurmuştur. Kimileri bu durumu, İsmet İnönü'nün çok ince bir stratejisi olarak değerlendirmiştir.

CHP grubundaki büyük bir çoğunluk çok partili hayata geçme konusunda istekli değildir. Ancak İnönü'nün isteği doğrultusunda CHP'li milletvekilleri onay vermiş ve böylece uygulama alanına geçilmiştir. Buna karşın çok partili ilk mecliste, ilk aşamada ılımlı bir hükümetin iş başında bulunmasının bu milletvekillerini rahatsız edeceği düşüncesi İnönü'de de egemen olmuş ve bu yüzden de başbakan olarak Recep Peker görevlendirilmiştir (Birgit, 2006: s. 58). Burada göz ardı edilmemesi gereken bir nokta daha bulunmaktadır ki bu da 1946 seçimleri sonrasında ülkenin birçok köşesinde görülen protesto mitingleridir. İnönü'nün böylesine kritik bir dönemde tek parti geçmişinin tecrübelerine de dayanarak kısa bir süre için sert ve otoriter bir kişiyi hükümetin başına getirmiş olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerekir. Nitekim İnönü, Peker'i hükümetin başına getirmiş olmasına karşın parti geleneğini çiğneyerek Peker'in CHP başkan vekili olmasını kabul etmemiş ve Saraçoğlu yine bu mevkide kalmıştır. Böylece İnönü, yeni başbakanının yani Peker'in parti idaresini eline almasını önlemiştir. Aslında buna İnönü'nün tatlı sert politikası da diyebiliriz. Nitekim bir süre sonra DP'nin, Peker Hükümeti'nin yönetim tarzından bunalmasa ile birlikte İnönü devreye girecek ve hem DP liderleri tarafından İnönü'nün kendisine biçtiği hakem rolü kabul edilecek hem de İnönü CHP içerisindeki müfritleri parti içerisinden temizleme fırsatını yakalayacaktır (Ahmad, 1976: s.24).

Recep Peker hükümetinin kurulduğu tarihten 12 Temmuz 1947'de Cumhurbaşkanı İnönü tarafından yayımlanan beyannameye kadar geçen süre²⁰, çok partili sistemin yerleşmesindeki en kritik dönemi oluşturmuştur. Zira bu kısa dönem içerisinde iki parti arasındaki siyasi mücadele ve karşılıklı iddialar gittikçe sertleşmiştir. Peker Hükümeti, muhalefeti yasa dışına çıkmak ve halkı isyana kıskırtmakla suçlamış; DP'li liderler ise Peker Hükümeti'ni, DP üzerinde sürekli baskı uygulamak ve tek parti geleneklerini sürdürmekle itham etmişlerdir.

12 Temmuz 1947 tarihinde ise Cumhurbaşkanı İnönü'nün partiler arasındaki ilişkilere ışık tutan beyannameyi basında yayımlanmıştır. İki parti arasındaki ilişkilerin kopma noktasına ulaştığı anda sorunu çözmek amacıyla aracı olup iki partiyi diyaloga zorlayarak hakem rolünü oynayan İnönü, bu beyanname ile siyasi gerginliği azaltmış ve partiler arası ilişkilerin daha demokratik bir tarzda yürütülmesine yardımcı olmuştur. Bu beyannamenin özü, partilerin Türk demokrasisinin vazgeçilmez unsurları olduklarının kabulü biçiminde özetlenebilir. Böylece iktidar, muhalefetin varlığına tahammül etmeyi, onunla bir arada yaşamayı kabul etmiştir (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1947: s.1,3; Çavdar, 2008: s.462). İnönü'nün iki parti karşısında tarafsız ve her ikisini de eşit ölçüde haklı bulan bildirisinde, aslında DP'nin - Peker'in iddialarının aksine - yasal ve meşru bir muhalefet partisi olduğunu belirtmesi, yönetimin bundan sonra artık baskı yapmayacağına dair teminat vermesi, şimdiye kadar baskı yapıldığını ima yoluyla da olsa kabul etmesi, DP'nin lehine bir tutum olarak yorumlanmıştır.

12 Temmuz Beyannameyi, kamuoyunda iki parti arasındaki ilişkilerin ılımlı bir havada yürütülebileceği inancını vermiştir. Buna karşın 22 - 24 Temmuz tarihinde toplanan DP Küçük Kongresi'nde sert bir bildiri yayımlanmış ve *"İnönü'nün beyannamesinde izhar olunan iyi niyetlerin tahakkuk ettirilmesine yetecek bir zaman geçmemiş olması mütalaa edilmiş, fakat bu müddet kısa dahi olsa bile başlangıç sayılabilecek bazı tedbirlerin alınmış bulunması imkânsız görülememiştir"* (Ahmad, 1976: s.34) denilmiştir. Kısa bir süre sonra da DP sözcüsü Fuat Köprülü: *"Tarih, Peker kabinesinin istifasını bu kabinenin ilk ve son hizmeti olarak kaydedecektir"* (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1947: s.1) diyerek DP'nin iki parti arasında demokratik münasebetlerin kurulabilmesi adına ileri sürdüğü ön şartı ortaya koymuştur. Öte yandan 12 Temmuz Beyannameyi, iki parti

²⁰ 6 Ağustos 1946 tarihinde kurulan Recep Peker Hükümeti, güvenoyu almak için programını 14 Ağustos tarihinde Meclise sunmuştur. Muhalefet, programı incelemek için görüşmelerin bir süre ertelenmesini isteyince, hükümet kanadı bu önerge teklifini reddetmiş ve Demokratlar salonu terk etmişlerdir (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1946: s.1-2). İktidar ve muhalefet arasında meclisteki ilk sürtüşme bu şekilde cereyan etmiştir. Sonraki aylarda ise hükümetin ekonomide takip ettiği politika ve İstanbul'daki sıkıyönetim idaresinin 4 Aralıkta altı ay daha uzatılması kararı (Cumhuriyet, 5 Aralık 1946: s.1-2), muhalefetin hükümeti sert şekilde eleştirmesine ve iki parti arasında iplerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. 18 Aralık 1946 tarihinde ise Mecliste 1947 Bütçe görüşmeleri yapılırken Menderes'in eleştirilerine cevap vermek üzere kürsüye gelen Başbakan Peker'in, Menderes'in sözlerini *"...maraz bir psikopat ruhun ifadesi"* olarak tanımlaması, iki parti arasında yine büyük bir siyasi gerginliğe neden olmuş ve Demokratlar, Meclisi terk etmişlerdir (Cumhuriyet, 19 Aralık 1946: s.1-2). Cumhurbaşkanı İnönü'nün devreye girmesiyle birlikte sorun geçici olarak çözülmüştür. Bu siyasi atmosferde 7 - 11 Ocak 1947 tarihinde DP'nin Birinci Büyük Kongresi toplanmış ve kongrede "Hürriyet Misakı" adı verilen bir rapor kabul edilerek kamuoyuna duyurulmuştur. Buna göre DP, Türkiye'de demokrasinin kurulması için birtakım koşulların gerçekleşmesi gerektiğini öne sürmüştür: Anayasaya aykırı anti - demokratik kanunların kaldırılması; seçimlerin devlet memurları tarafından değil de hukuki mercilerce kontrole tabi tutulması ve Cumhurbaşkanlığı mevkiinin parti liderliğinden ayrılması en önemli isteklerdir (Cumhuriyet, 13 Ocak 1947: s.1,3). Hürriyet Misakındaki maddeler, 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar DP'nin başlıca istekleri olarak gündemdeki yerini korumuştur. 1947'nin Ocak ayı sonlarında iktidar partisinin muhalefeti *"Solculuk"* ile itham etmesi ve DP'nin Şubat 1947 tarihinde yapılan muhtar seçimlerine, seçim emniyetini ve idari baskıyı öne sürerek katılmaması, iki parti arasındaki gerginliğin yeniden fitilini ateşlemiştir. 1 Nisan 1947 tarihinde Peker, seçimlere katılmanın muhalefetin yapması gereken bir görev olduğunu söylemiş ve İstiklal Mahkemeleri'nin henüz kaldırılmadığını belirterek muhalefete gözdağı vermiştir (Cumhuriyet, 2 Nisan 1947: s.1,4). Peker'in iktidar gücünü tehdit olarak sunması, siyasetteki normalleşmenin gecikmesine sebep olmuştur. Ancak DP'de benzer tavırını sürdürmüş ve 6 Nisan tarihindeki İstanbul ara seçimlerine katılmamış ve Hürriyet Misakındaki isteklerini yinelemiştir. Bu esnada kamuoyunda Demokratlar seçimlere katılmamaya devam eder ve Meclisten çekilme taktiklerini sürdürürlerse o zaman CHP'nin kendi içerisinde hizipleşmeye giderek muhalefet grupları yerine geçecek partilerin kurulmasına izin vereceği yönünde haberler çıkmıştır (Ahmad, 1976: s.31; Karpas, 2008: s.294). Bu, bir nevi, hükümet tarafından DP'ye verilen yeni bir gözdağı olmuştur. Öte yandan 10 Mayıs 1947 tarihinde CHP'li ve DP'li milletvekillerinden oluşan bir delege grubu, bir ay kadar sürecek olan resmi bir seyahat için İngiltere'ye gitmişti. Bu seyahat esnasında partilerinde önemli bir konumda bulunan CHP'li Nihat Erim ile DP'li Fuat Köprülü'nün iki parti arasındaki ilişkileri görüştükleri ve her ikisinin de partilerinin ılımlı bir siyaset izlemesi konusunda anlaşmaya vardıkları söylentisi basında çıkmıştır (Baban, 1970: s.428 - 431). Her ne kadar bu görüşmeleri Erim ve Köprülü gerçekleştirmiş olsa da aslında masaya İnönü ve Bayar'ın fikirlerini yansıttıkları bir gerçektir. Bu yurt dışı seyahatin sona ermesine müteakip 15 Haziran tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü, DP Genel Başkanı Bayar ile partiler arası ilişkiler konusunu görüşmek üzere bir araya gelmiştir (Cumhuriyet, 16 Haziran 1947: s.1,3). Bu toplantıdan sonra İnönü'nün partiler üstü bir tutum takınarak Peker ve Bayar arasında arabulucu rolünü üstlendiği görülmüştür. Yani iç politikada yeni bir devir açılmıştır.

arasındaki siyasi gerginliği görece azaltmış olmasına karşın bu sefer de iki parti içinde var olan ancak o ana kadar ciddi anlamda açığa çıkmamış fikir ayrılıklarını gün yüzüne çıkarmıştır.

Peker ve taraftarları, 12 Temmuz Beyannamesi'nden rahatsız olmuşlardır. 26 Ağustos tarihinde Peker, CHP meclis grup toplantısında siyasi görüşünü açıklamış ve güvenoyuna başvurulmasını istemiştir. Neticede 35 kişinin aleyhte oy vermesine karşın, Peker, gruptan güvenoyunu almıştır (Cumhuriyet, 27 Ağustos 1947: s.1,3). 4 Eylül tarihinde ise Peker, kabine değişikliğine gitmek istemiş, isteği meclis grubunda kabul edilmiş ancak bu sefer de 49 kişi aleyhte oy kullanmıştır (Ahmad, 1976: s.34 - 35). Oybirliğine alışmış bir partide bu durum büyük bir güvensizlik ifadesi olarak kabul görmüştür. Peker, kabinesinde istediği değişikliği yapmış gözükse de Şükrü Sökmensüer'in yerine içişleri bakanlığı koltuğuna oturan Münir Hüsrev Göle 8 Eylül tarihinde "12 Temmuz Beyannamesi'ndeki esasların gerçekleştirilmesine el birliği ile çalışmak hedefimiz olacaktır" (Cumhuriyet, 9 Eylül 1947: s.1,3) şeklinde bir genelge yayımlamıştır. Ertesi gün ise hem Demokrat Partililerin hem de CHP içindeki ılımlıların (35'lerin) siyasi hücumlarına daha fazla karşı koyamayan Peker, sıhhi nedenler ileri sürerek istifa etmiş ve yerine ılımlı olarak tanımlanan Hasan Saka kabinesi kurulmuştur (Cumhuriyet, 10 Eylül 1947: s.1,3; 11 Eylül 1947: s.1).

4. Taşradan Demokrasi Kapısını Açan Seyahat

Recep Peker hükümetinin istifası, hem demokrasiye doğru yürüyüş hareketinde yeni bir adım olarak kabul edilmiş hem de kamuoyunun, devlet idaresinde sözünü geçirmeye başladığı şeklinde bir algının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak bu durum, bir kısım DP ileri gelenleri ile basın için siyasi partiler arasında kurulması arzu edilen ılımlı münasebetler ve demokratik gelişme adına yeterli görülmemiştir.

Yeni kurulan Hasan Saka kabinesi hakkında değerlendirmelerde bulunan DP Genel Başkanı Celal Bayar: "Peker kabinesinin malum olan temayüllerine mukabil, gelecek kabinenin, demokratik gelişmemize uygun bir yol takip edeceğine inanmak istiyoruz. Bu münasebetle ifade etmek yerinde olur ki, Demokrat Partinin ne ana gayesi içinde ne küçük bir inhiraf, ne de bütün çalışmalarının hızında bir değişiklik bahis mevzuu olamaz..." şeklinde açıklamada bulunmuştur (Cumhuriyet, 11 Eylül 1947: s.3). Mareşal Fevzi Çakmak ise: "Yeni Kabineyi icraatıyla tanıyacağız. Şimdiden bir şey söylemek mümkün değildir" demiştir (Cumhuriyet, 15 Eylül 1947: s.3; Vatan, 15 Eylül 1947: s.3; Yeni Sabah, 16 Eylül 1947: s.1,4).

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi'ye göre de Peker hükümetinin uygulamaya çalıştığı politika 12 Temmuz Beyannamesi ile zedelenmiş ve iflas etmiştir. Ancak demokrasi yolunda tamamen iyimser düşüncelere kapılmak için henüz çok erkendir. Önemli olan şahısların değişmesi değil, prensiplerin ve zihniyetlerin yenilenmesidir. Nadi'ye göre "Şahısların geliş ve gidişine hiç dikkat etmemek, kökleşmiş zihniyetlere karşı mücadeleden bir an olsun yılmamak şarttır" (Cumhuriyet, 11 Eylül 1947: s.3).

Çok partili siyasi hayata geçişin sancılı bir süreç geçirdiği bu evrede, uzlaşmayı sağlayabilecek en önemli kurumsal kimlik cumhurbaşkanlığı makamıdır. Ancak İnönü'nün partili cumhurbaşkanı olması, uzlaşmacı tavrı nasıl geliştireceği konusunda tereddütler oluşturmuştur. Durumun farkında olan İnönü, partili kimliğini bir tarafa bırakarak sahaya inmeye karar vermiştir. Nitekim iç siyasetteki soğuk savaşı sonlandıracak adım bu evrede atılmıştır. Bu bağlamda İnönü, Cumhurbaşkanı sıfatıyla 12 Eylül 1947 tarihinde eşi Mevhibe Hanım ile birlikte hususi trenle (Beyaz Tren) Doğu ve Karadeniz illerini kapsayan siyasi amaçlı bir yurt gezisine çıkmıştır. CHP başkan vekillerinden Tevfik Fikret Sılay, Kocaeli milletvekili Nihad Erim ve DP milletvekillerinden Nuri Özsan (Muğla) da bu seyahat boyunca Cumhurbaşkanı İnönü'ye refakat etmişlerdir. Cumhurbaşkanı tren garında Meclis Başkanı, Başbakan Hasan Saka ve kabine üyeleri, eski Başbakan Recep Peker, DP Meclis Grubu Başkanı Fuad Köprülü ve bazı milletvekilleri, Genelkurmay Birinci ve İkinci Başkanları ve halk tarafından uğurlanmıştır (Cumhuriyet, 13 Eylül 1947: s.1,3).

Devlet yöneticilerinin halkla temas amaçlı seyahat geleneği esasında Türk devlet anlayışında var olagelen bir uygulamadır. Halkla ilişkiler sahasında kalem oynatan bilim insanları bu iletişimi, idarenin etkinliği açısından olduğu kadar yönetilenlerin de beklentilerinin karşılanması ihtiyacından kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Söz konusu amaçları gerçekleştirmek adına cumhuriyet öncesinde ilk olarak Padişah II. Mahmut yurt gezilerine çıkmıştır. Halefleri Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz bunu daha da genişletmişlerdir (Özger, 2017, s.136). Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de devrimlerin yerleşmesi ve gelişmesi adına benzer amaçlı yurt gezileri yapmıştır. İsmet İnönü'nün bu gezisi de çok partili siyasi hayatın emniyetli bir şekilde devamını sağlamak ve Türk devlet büyüklerinin başlattıkları seyahat geleneğinin devam ettirilmesi açısından kayda değerdir.

Cumhurbaşkanı İnönü, Doğu ve Karadeniz illerini kapsayan bu seyahatinde önce Kayseri, Sivas, Erzincan²¹ demir yolu güzergâhını takip ederek ilk önemli durağı olan Erzurum'a varmıştır. Erzurum'dan Kars ve Ardahan'a sonra da Gümüşhane, Bayburt yoluyla Trabzon'a geçerek Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Rize, Ordu, Giresun ve Samsun illerini ziyaret etmiştir. Gittiği her yerleşim yerinde kültür – sanat ve eğitim kurumlarını, fabrikaları, halkevlerini ve CHP ile DP parti merkezlerini ziyaret etmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye'de çok partili siyasi hayatın emniyetli bir şekilde ilerleyebilmesi için partiler arasında uzlaşmaya ve sevgiye dayanan münasebetlerin kurulması gerektiğini inanmıştır. Atatürk dönemindeki çok partili hayata geçiş denemelerinde görülen, iç ve dış mihrakların teşebbüsleri sonucunda başarısızlığa neden olan istismların bir daha yaşanmaması üzerinde dikkatle durmuştur. Bu bağlamda İnönü, partiler arasındaki karşılıklı ithamları anlamak ve bu konudaki halkın temayül ve dileklerini tespit etmek bakımından Doğu ve Karadeniz illerini kapsayan seyahate çıkmıştır. Özellikle Doğu muntıklarında iç ve dış tahrikçilerin muhtemel teşebbüslerini boşa çıkarmak adına her iki partinin bir cephe birliği kurmaları gerektiğine işaret etmiştir. İç ve dış düşmanların fırsatlardan istifade ederek ülkeyi bir anarşiye sürüklemelerine engel olmak isteyen İnönü, her iki partinin de geniş bir anlayış zihniyeti içinde çalışmalarının lazım geldiğine değinerek idari mekanizmanın eşitlik ve tarafsızlık ilkesine vurgu yapmıştır. İnönü, sistem değişikliği sürecinde, memleketin huzuru ve bütünlüğü için bu prensibin etkili tedbir olduğunu düşünmüştür.

İnönü, Doğu seyahatine öncelikle Rus ve İran sınırlarına yakın, asırlardan beri milli bilinç ve kültürünü koruyan, Milli Mücadele Dönemi'nin ve İnkılâpların önemli merkezlerinden biri olan Erzurum'dan başlamayı uygun görmüştür. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Erzurum'a geleceği üç gün önceden halka ilan edilmiş ve her iki partinin mensupları da cumhurbaşkanını karşılamak için hazırlıklara başlamışlardır. Özellikle Demokrat Partililer, İnönü'nün bir parti başkanı olarak değil de her iki partiye de eşit şekilde vazifeli "Devlet Reisi" sıfatıyla geleceğini mensuplarına bildirmişlerdir. Bu yüzden istasyonda çok büyük bir kalabalık oluşmuştur. Cumhurbaşkanı İnönü, 14 Eylül saat 17.50'de Erzurum'a gelmiş ve büyük bir karşılamanın ardından Üçüncü Genel Müfettişlik Konağı'na gitmiştir (Akşam, 15 Eylül 1947: s.1; Vatan, 15 Eylül 1947: s.1,3; Son Posta, 15 Eylül 1947: s.1,3).

Halkın temayül ve dileklerini tespit bakımından bu seyahat önemlidir. Cumhurbaşkanı İnönü, Genel müfettişlik binasında DP müfettişi Fuat Arna, Erzurum DP Başkanı Fuat Zeren ile Erzurum Demokrat Parti erkânı ve ayrıca Halk Partisi başkan ve müfettişini kabul ederek kendileriyle bir saate yakın görüşmüştür. Toplantıda Umumi Müfettiş Osman Sabri Adal, Orgeneral Kurtcebe Noyan, Erzurum Valisi Cemal Dinç, beş Halk Partili milletvekili, Nihat Erim, Tevfik Fikret Silay, Demokrat Parti milletvekili Nuri Özsan ile Belediye Reisi de hazır bulunmuşlardır. Bu toplantıda İnönü, Türkiye'de çok partili siyasi hayatın emniyetli bir şekilde ilerleyebilmesi için başta hükümetin ve idari mekanizmanın tarafsız ve adaletli olmasının önemine vurgu yapmıştır. Özellikle Doğu bölgesinde iç ve dış tahrikçilerin muhtemel teşebbüslerini boşa çıkarmak için partilerin cephe birliğini korumakta daima uyanık bulunmaları üzerinde ısrarla durmuştur. Aynı konuda İnönü Erzurum valisine ve diğer resmi görevlilere de doğrudan seslenerek her iki partiye de eşit dikkatle yardımcı olmalarını ve partilerle olan ilişkilerinde tarafsız davranmalarını söylemiştir (Ulus, 17 Eylül 1947: s.1; Cumhuriyet, 17 Eylül 1947: s.1,3; Akşam, 17 Eylül 1947: s.2).

Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu sözlerine mukabelede bulunan Erzurum valisinin sözlerini *Son Posta* gazetesi birinci sayfadan "Demokrasinin Resmi Belirtisi" başlığı ile vermiştir. Erzurum valisi "Partilere eşit muamelede bölgeleri sahasında azami itinanın gösterilmekte olduğu ve gösterileceği hususunda müsterih olmalarını"

²¹ Cumhurbaşkanı İnönü, ilk olarak 13 Eylül'de saat 10'da Kayseri'ye gelmiş ve istasyonda kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. İnönü, Kayseri'de evvela büyük sanat okulunu ve tayyare fabrikasını ziyaret ederek incelemelerde bulunmuştur. Sonrasında Kayseri Halkevi'ne giderek halkla görüşmüştür. Saat tam 11.30'da ise Kayseri'den Sivas'a hareket etmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü, aynı gün saat 18'de Sivas'a gelmiş ve istasyonda bekleyen binlerce kişinin sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. İnönü'yü karşılamak için istasyonda CHP'lilerin yanı sıra şehrin DP'li ileri gelen temsilcileri de yer almıştır. İnönü, istasyondan doğrudan çocukken oturdukları evi gezmeye gitmiş, oradan da Etnografya Müzesi'ni ve sanat okulunu ziyaret etmiştir. Saat 19'da ise Sivas'tan Erzurum'a hareket etmiştir (Ulus, 14 Eylül 1947: s.1; Vatan, 14 Eylül 1947: s.1; Akşam, 14 Eylül 1947: s.2; Son Posta, 14 Eylül 1947: s.3). *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay, Cumhurbaşkanı İnönü'nün Kayseri ve Sivas'ta uğramış olduğu istasyonlarda CHP'li ve DP'li temsilciler ve vatandaşlar tarafından birlikte karşılanmasını iki parti arasındaki münasebetlerin normalleşmesi ve karşılıklı güven kurma gayretlerinin gelişmesi olarak yorumlamıştır. Atay'a göre demokrasi için, bu olumlu hava bozulmamalı ve iki parti de artık mazideki tartışmalara bir sünger çekmelidir (Ulus, 15 Eylül 1947 (a): s.1,3). 14 Eylül'de Cumhurbaşkanı İnönü, eşi Mevhibe İnönü ve refakatlerindeki zevatla birlikte saat 10'da Erzincan'a gelmişler ve Dumanlı İstasyonu'nda Vali Recai Türel ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmışlardır. İnönü, istasyonda yarım saat kalarak halkın dileklerini dinlemiş ve saat 10.30'da Erzurum'a hareket etmişlerdir (Ulus, 15 Eylül 1947 (b): s.1).

cumhurbaşkanına beyan etmiştir (Son Posta, 17 Eylül 1947: s.1,7; Yeni Sabah, 17 Eylül 1947: s.5). Bu toplantının akabinde İnönü, CHP ve DP merkezlerini ziyaret etmiştir.

İnönü, CHP merkezinde şehrin halkevi başkanına, halkevlerinin milletin ortak malı olduğunu, bu yüzden de her iki parti taraftarları tarafından bu müşterek kültür kurumlarının eşit şartlarda istifade edilmesi gerektiğini söylemiş ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını belirtmiştir (Cumhuriyet, 17 Eylül 1947: s.1,3; Akşam, 17 Eylül 1947: s.1,2).

İnönü, ardından DP'nin şehirdeki parti merkezini ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Zira DP kurulduğundan beri İnönü ilk kez muhalefet partisinin bir teşkilatını ziyaret etmiştir. Erzurum DP başkanı Mustafa Zeren, Cumhurbaşkanı İnönü'yü: "Erzurum İnkılâpların başlangıç noktasıdır. Şu anda partimize teşrifiniz ise Türkiye'de siyasi bir inkılâbın başlangıcı olmuştur" sözleriyle karşılamış; Cumhurbaşkanı İnönü'de bu sözlerle mukabele ederek: "Evet, hakikaten Erzurum, büyük inkılâpların başlangıç merkezi olmuştur. İlk defa olarak Demokrat Partiyi Erzurum'da ziyaret etmiş bulunuyorum ve bu vesile ile bütün demokrat arkadaşlara başarılar temenni ederim" demiştir (Akşam, 16 Eylül 1947: s.1; Vatan, 16 Eylül 1947: s.5). Sonrasında İnönü, siyasi partilerin ve partililerin karşılıklı güven içinde çalışmalarının önemi üzerinde durmuş ve en nihayetinde partinin hatıra defterine şunları yazmıştır: "Demokrat Parti ziyaret hatırası. Partililerin emniyet içinde çalışmaları ve birbirlerine saygı göstermeleri benim için çok kıymetli, çok ehemmiyetlidir." Cumhurbaşkanı İnönü, Erzurum Demokrat Parti merkezinde 15 dakika kadar kalmış, sonra belediyeyi ziyaret etmiş ve Umumi Müfettişlik binasına dönmüştür. (Son Posta, 17 Eylül 1947: s.1; Akşam, 16 Eylül 1947: s.2; Vatan, 16 Eylül 1947: s.5).

Cumhurbaşkanı İnönü Erzurum'dayken muhalefet parti lideri Celal Bayar da Kırıkkale'ye gelmiş ve kendisi büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. Kırıkkale'de Şark Otel'i'ne yerleşen Bayar'ı burada Kırıkkale CHP Başkanı ve Halk Partisi ileri gelenleri ile belediye başkanı ziyaret etmiştir. Akşam Kırıkkale Orduevi lokantasında tertip edilen yemekte Bayar'ın bir tarafına şehrin CHP'li başkanı diğer yanına ise DP'nin Kırıkkale başkanı oturmuş ve yemek boyunca samimiyetleri dikkat çekmiştir. Yemek sonrasında ikamet ettiği otele dönen Bayar, kendisini görmek için toplanan halka otelin balkonundan hitap etmiştir. Bayar bu konuşmasında, memlekette birlik ve beraberliğin lüzumundan bahsetmiş, kötü propagandalara kapılanların sürüden ayrılan kuzuya benzeyeceklerini kaydetmiştir (Akşam, 15 Eylül 1947: s.1; Vatan, 16 Eylül 1947: s.5).

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Erzurum'da Demokrat Parti merkezini ziyaret edişi, idarecilere her iki partiye eşit bir dikkatle yardımı tavsiye edişi, her iki partinin halkevi müesseselerinden müsavi şartlarla faydalanmalarını söyleyişi Ankara siyasi çevrelerinde 12 Temmuz Beyannamesi'nin ilk fiili tezahürleri olarak kabul edilmiştir. Tarafsızlar ve Demokratlar gibi mutedil Halk Partililer de bu hadiseyi memnunlukla karşılamışlardır. Cumhurbaşkanının, 12 Temmuz 1947'den beri Demokrat Parti ile ilgili görüşü ve davranışı bu son hadise ile daha açık bir hale gelmiş ve Recep Peker'in temsil ettiği müfritlerin Demokrat Partiyi kamuoyuna tanıtmalarıyla taban tabana zıt bir mahiyet almıştır. Ayrıca İnönü'nün, Erzurum ziyareti esnasında yaşananlar kamuoyunda, artık tek parti zihniyetinin yıkılıp yerine çok partili demokratik hayatın ikame edilmekte olduğunu gösteren büyük bir delil olarak telakki edilmiş ve İnönü artık bir parti başkanı olarak değil de her partiye eşit şekilde vazifeli bir devlet başkanı sıfatıyla karşılanmaya başlamıştır.

Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman'a göre 12 Temmuz Beyannamesi, Erzurum'da tatbik sahasına konmuştur (Vatan, 17 Eylül 1947: s.1). Halk Partisi içerisinde, memleketi kendi öz çiftliği sayan müfritler, halkın gözünden tamamen düşmüşlerdir. Halk Partisi artık gücünü halktan almaya başlayan gerçek bir parti hüviyetine bürünmüştür (Vatan, 18 Eylül 1947: s.1). Yalman'a göre Cumhurbaşkanı İnönü, Türkiye'de demokratik bir rejimin kurulması konusunda son derece samimidir. Üstelik tüm Türk halkı mevcut şartlar içinde, bunu temin etmek için İsmet İnönü'nün şahsiyetinden ve nüfuzundan azami derecede istifade etmeye mecburdur. Çünkü İnönü'nün oynayacağı hayırlı rolü başka bir kimse yerine getiremezdi (Vatan, 20 Eylül 1947: s.3). Cumhuriyet gazetesinden Muhittin Birgen'e göre de artık Türkiye'de yeni bir devir başlamıştır. Bu yüzden de başta basın, aydınlar ve siyasetçiler olmak üzere toplumun tüm kesimleri bu konuda Cumhurbaşkanı İnönü'ye destek olmalıdır (Cumhuriyet, 19 Eylül 1947: s.1).

Erzurum ziyareti sonrasında Cumhurbaşkanı İnönü, Sovyetlerin toprak talebinde bulunduğu Kars'a hareket etmiş ve Kars'ta bir parti başkanı olarak değil de, her partiye müsavi şekilde vazifeli bir Devlet Başkanı sıfatıyla karşılanmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü ilk olarak Kars Halkevi'nde, Karşılara hitap etmiştir. Bu konuşmasında İnönü: "Bu seferki gelişim memleketimizde siyasi partiler çalışmasının ilerlemiş bir merhalesine rastlıyor. İdare mekanizmasının, en küçük jandarma karakoluna kadar, partilere karşı eşit gözle bakan tarafsız ve adaletli bir durumda olması, partilerin bütün çalışmalarının kanun içinde kalması siyasi hayatta emniyetin ilk ve temel şartıdır. Bunları size

söylerken kanunun söylediklerini sadece tekrar etmiş oluyorum” demiştir (Son Posta, 19 Eylül 1947: s.1,3; Vatan, 18 Eylül 1947: s.1,4; Akşam, 19 Eylül 1947: s.1; Ulus, 19 Eylül 1947: s.1; Cumhuriyet, 19 Eylül 1947: s.1,3; Yeni Sabah, 19 Eylül 1947: s.1,5)

Kars Halkevi’nden Vali Konağı’na geçen Cumhurbaşkanı İnönü burada bir kez daha “İşte Umumi Müfettiş de Vali de burada, söyledim, gene de söylüyorum. Hiçbir surette partilere eşit muameleden bir an ayrılmayacaklardır” ifadesinde bulunmuştur (Son Posta, 19 Eylül 1947: s.3). İnönü, özellikle doğu muntıklarında her iki partinin de geniş bir anlayış zihniyeti içinde çalışmalarının lazım geldiğini, zira iç ve dış düşmanların fırsatlardan istifade ederek memleketi anarşiye sürükleyebileceklerine işaret etmiştir. Bundan böyle Demokratlara karşı herhangi bir baskının söz konusu olmayacağını, her iki partinin de eşit muameleye tabi tutulacağını belirtmiştir (Vatan, 19 Eylül 1947: s.1,4).

Erzurum’dan sonra Kars’ta da bir kez daha idari mekanizmanın eşitlik ve tarafsızlık ilkesine vurgu yapan İnönü, memleketin huzuru ve bütünlüğü için bu prensibin en etkili tedbir olduğunu söylemiştir. Hatta İnönü, müfrit ve mutedil idare amirlerine her iki partiye karşı eşit şekilde vazife yapmak mecburiyetinde olduklarını ve memur kaldıkları müddetçe hiçbir suretle partizanlık yapmayacakları yolunda kat’i emirler vermiştir. Bu süreçte Halk Partililer, Demokratlara saygı göstermenin şart olduğuna kanaat getirmişler; Demokrat Partililer de 12 Temmuz Beyannamesi ile tüm kamuoyuna ilan edilen demokratik kanuni haklarının tanınacağına inanmışlardır. Demokratların gözü cumhurbaşkanından sonra artık yeni hükümetin atacağı adımlara çevrilmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere, 5 Eylül tarihinde Şükrü Sökmensüer’in yerine İçişleri Bakanlığı koltuğuna oturan Münir Hüsrev Göle, genel müfettişliklere ve valiliklere gönderdiği 8 Eylül tarihli tamimde, Kanun önünde vatandaşların eşitliği esasına sadık bir çalışma sistemini dikkatle takip edeceğini belirtmiştir. Ayrıca Göle, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kamuoyuna ilan edilen 12 Temmuz Beyannamesi’ndeki esasların tahakkukuna el birliği ile çalışmayı hedef olarak belirlediğini ifade etmiştir (Cumhuriyet, 9 Eylül 1947: s.1,3). Yeni İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle’nin 12 Temmuz Beyannamesi’nin vaatlerini tahakkuk ettireceğini ilan eden tamimi, kamuoyunda büyük bir ferahlık ortaya çıkarmıştır. Göle, yaklaşık bir hafta sonra ise *Vatan* gazetesi muhabiri Sabahattin Sönmez’e Türkiye’de demokrasinin gelişmesi için gereken adımların atılacağını tekrarlamış ve tüm hükümet üyelerinin de bu konuda hem fikir olduklarını beyan etmiştir. Bir takım valilerin, CHP’ye bağlılıklarını resmi vazife hayatlarında da hissettirdikleri konusunda yöneltilen soruyu ise Göle: Her memurun kendi siyasi kanaatinde tamamıyla serbest olduğunu ancak vazife sırasında siyasi akide değil, kanunun tayin ettiği esasların bahis mevzuu olduğunu belirtmiştir. Göle: “Ben de Halk Partisi mensubuyum, fakat vazife sahasında en önde düşündüğüm şey vatandaşların eşitlik haklarına ve kanun icaplarına sadakati göz önünde bulundurmaktır” demiştir (Vatan, 14 Eylül 1947: s.1,4; Yeni Sabah, 15 Eylül 1947: s.1,3). Göle’nin bu açıklamaları kamuoyunda olumlu karşılanmıştır.

Cumhurbaşkanı ve eşi, refakatlerindeki kişilerle birlikte Kars’tan tekrar Erzurum istikametine hareket etmişlerdir. İnönü, yol güzergâhında bulunan Pasinler ve Aşkale’de kısa süre de olsa halkla görüşmüş ve bölge halkının temayül ve dileklerini tespit etmeye çalışmıştır. Geceyi Aşkale’de geçiren Cumhurbaşkanı ve eşi ertesi günün sabahında Bayburt’a gelmişlerdir. Bayburt Halkevi’ni ziyaret ederek bir süre dinlenen ve halkın dileklerine kulak veren Cumhurbaşkanı daha sonra halkın coşkun gösterileri arasında Bayburt’tan ayrılmıştır (Son Posta, 20 Eylül 1947: s.1; Cumhuriyet, 20 Eylül 1947: s.3).

19 Eylül saat 14’te ise Cumhurbaşkanı İnönü Bayburt’tan Gümüşhane’ye geçmiştir. Cumhurbaşkanı, Demokrat ve Halk Partililerle Halkevinde bir görüşme yapmış ve bu görüşmede “Hükümetin, her iki partinin eşit yardımcısı ve koruyucusu olması lazım geldiğini, bunların sözle değil, fiili ve ciddi olarak tahakkukunun görüleceğini” söylemiştir. Ayrıca her türlü iç ve dış tehlikelere karşı her iki partinin cephe birliği yapmalarının lüzumu üzerinde durmuştur (Vatan, 22 Eylül 1947: s.1). Halkevinden sonra Cumhurbaşkanı İnönü, şehirdeki Demokrat Parti binasını ziyaret etmiş ve ziyaret sonrasında Gümüşhane’den ayrılarak Trabzon’a hareket etmiştir.

Cumhurbaşkanı İnönü’nün Erzurum’da Demokratları kabulü ve Kars’ta her iki partiye eşit muamele yapılması hususunda idare amirlerine verdiği direktiflerden sonra Trabzon Demokratları, İnönü’ye büyük bir merasim programı hazırlamışlardır. Binden fazla kişiden oluşan Demokrat Parti kafesi Cumhurbaşkanı İnönü’yü karşılamak üzere Zigana’ya gitmiş, ayrıca tüm şehir bayraklarla donatılmıştır (Akşam, 20 Eylül 1947: s.1).

Cumhurbaşkanı Zigana Dağı tepesinde vali, milletvekilleri, CHP ve DP başkanları ile binlerce halk karşılaşmıştır. Trabzon’a varan İnönü ilk olarak Soğuksuda bulunan Atatürk Müzesi’ni ziyaret etmiştir (Son Posta, 21 Eylül 1947: s.1; Akşam, 21 Eylül 1947: s.1; Ulus, 21 Eylül 1947: s.1; Vatan, 21 Eylül 1947: s.1). Ertesi gün ise Cumhurbaşkanı İnönü, belediye tarafından lise konferans salonunda şereflerine verilen çaya

katılmıştır. Çay ziyafeti esnasında İnönü, özellikle Trabzonlu DP'liler ile yakından ilgilenmiş, onlarla partiler arası ilişkiler ve demokrasi konularında sohbetlerde bulunmuştur. Ziyafet sonrasında liseden ayrılan İnönü, yeni yapılan erkek sanat enstitüsünü ve kız sanat enstitüsünü gezmiştir. En nihayetinde ise bu seyahat esnasında adet edindiği üzere CHP ve DP merkezlerini ziyaret etmiş ve kara yoluyla Rize'ye hareket etmiştir (Son Posta, 23 Eylül 1947: s.1; Ulus, 23 Eylül 1947: s.1; Cumhuriyet, 23 Eylül 1947: s.3).

Cumhurbaşkanı İnönü, Karadeniz Bölgesi'nde incelemelerde bulunurken DP lideri Celal Bayar, Demokrat Parti'nin Ankara Sümer Sokaktaki merkezinde *Vatan* gazetesi muhabiri Mümtaz Faik Fenik'in sorularını cevaplandırmıştır. Bayar'a göre, Cumhurbaşkanı İnönü, Devlet Başkanlığı makamının sahip olduğu nüfuzu tek bir parti lehine kullanmak yerine partiler üstü bir tavır takınarak gittikçe yayılan ve kökleşen demokratik havanın daha da berraklaşmasını sağlamıştır. Bu tavır Demokrat Parti kongresinde kabul edilen "Hürriyet Misakı"nın bir maddesinin yani parti başkanlığı ile Devlet Başkanlığının bir kişinin uhdesinde toplanmasına karşı çıkan kararında tahakkukunu sağladığından dolayı Bayar ayrıca memnun olduklarını belirtmiştir. Ancak Bayar, Cumhurbaşkanı tarafından demokrasi adına atılan adımların, Halk Partisi tarafından da somut adımlarla pekiştirilmesi gereğinin önemi üzerinde durmuştur (*Vatan*, 22 Eylül 1947: s.2; *Son Posta*, 23 Eylül 1947: s.5; *Akşam*, 22 Eylül 1947: s.1). Bu konu hakkında Bayar: "*Kati ve sarıh bir fikre varabilmek için kabinenin programını beklemek ve icraatını görmek daha doğru olur*", şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (*Vatan*, 22 Eylül 1947: s.2). DP lideri Bayar'ın yeni hükümetin icraatları konusundaki şüphelerini, Cumhurbaşkanı İnönü, Giresun ve Samsun'da yaptığı konuşmalarla gidermeye çalışmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü, Rize'ye giderken yolda Of ile Sürmene'ye uğramış ve yine halkla buluşmuştur. İnönü, partililer arasında sevgiye dayanan münasebetler kurulması ve halkevlerinden iki partinin de istifade etmesi hakkındaki tavsiyelerini yinelemiştir. Öğleden sonra Rize'ye varan İnönü, ilk olarak çay fabrikasını ziyaret etmiş ardından da halkla görüşmüştür. Akşama doğru ise Savarona yatı ile Giresun'a gitmek üzere Trabzon'a hareket etmiştir (*Akşam*, 23 Eylül 1947: s.1; *Ulus*, 23 Eylül 1947: s.1; *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1947: s.3).

Deniz yolu ile Giresun'a gelen Cumhurbaşkanı İnönü, ilk olarak Vali Konağı'nda çevre ilçelerden gelen heyetleri kabul etmiş, onlardan gelen dilekleri dinlemiş ve ülke meseleleri hakkında onlarla hasbıhallerde bulunmuştur. Sonra belediyeyi ve Orman İşletmesi teşkilatını gezmiştir. Gece ise Cumhurbaşkanı İnönü şerefine, denizde fener alayı düzenlenmiş, tüm deniz taşıtları meşalelerle süslenerek bu alaya katılmışlardır. Cumhurbaşkanının konakladığı vali konağı önünde toplanan kalabalık milli oyunlar oynamış, türküler, marşlar söylemişlerdir. Cumhurbaşkanı İnönü, geç vakte kadar süren bu oyunları seyretmiş, ertesi günün sabahında DP ve CHP merkezlerini sonra da Halkevi'ni ziyaret etmiştir (*Ulus*, 25 Eylül 1947: s.1).

Cumhurbaşkanı İnönü, Giresun Vilayet İl Genel Kurulu salonunda halkla bir araya geldiği esnada önemli konuşmalarından birini daha yapmıştır. Cumhurbaşkanı, önce 12 Temmuz Beyannamesi'ne, Erzurum ve Kars'taki nutuklarına temas etmiş, parti meseleleri üzerinde ısrarla durmuş; partiler arasındaki karşılıklı ithamları anlamak için Doğu ve Karadeniz seyahatine çıktığını belirtmiş ve demiştir ki: "*Siyasi partilerin sabretmeyi bilmeleri lazımdır. Bu işten selamtle çıkacağız. Bilhassa zikretmek istediğim iki şey daha var: Bu rejim bu tarzda kat'i olarak yürüyecektir. Bunun aksi asla varit olamaz. İkincisi, rejimin memleketimizde daha ilk safhada iki parti olarak yerleşmesindeki isabettir. Bunu memleketin bir talihi olarak karşılıyorum. Biz memlekete yeni bir rejim getirirken, yeni partilere müsaade ederken, katiyen yabancıların telkini altında kalmış değiliz. Bu husustaki dedikoduların tamamıyla asılsız olduğunu ve yeni rejime sırf kendi arzumuzla girdiğimizi açıklarım. Hiçbir telkin de bahis mevzuu edilemez. Nihayet şunu da kaydedeyim ki, partilerin eşit muameleye tabi tutulmaları hakkındaki sözlerimi hepimizin önünde söylüyorum, bir insan ve İnönü olarak idare amirleriyle bundan başka türlü konuşmadığıma emin olabilirsiniz. Partilerin ikisi de kanunidir. Hamiyet kimsenin inhisarında değildir.*" (*Akşam*, 24 Eylül 1947: s.2; *Son Posta*, 25 Eylül 1947: s.3; *Vatan*, 25 Eylül 1947: s.1,4).

Türkiye'de demokrasi yolundan geri adım atılmayacağına, çok partili sisteme geçişte iç dinamiklerin etkili olduğuna ve çok partili hayatın iki partili bir sisteme dayanmasından mutluluk duyduğuna²² (bir

²² Toker'e göre Atatürk'ün ve İnönü'nün Türkiye için hayırlı ve elzem olduğunu düşündükleri sistem kendilerinin Cumhurbaşkanlığı altında kurulacak iki partili bir sistemdir. Bu sistem içerisinde iki parti birbirini murakabe edecek, serbest tenkitler yapılacak ve halka tercih hakkı tanınacaktır. Cumhurbaşkanı ise gereği kadar makamda kalacak ve nezaret görevini yerine getirecektir (Toker, 1970: s. 273).

bakıma Milli Kalkınma Partisi'ni ciddiye almadığına) değinen Cumhurbaşkanı İnönü Giresun'dan Savarona yatı ile seyahatinin son durağını oluşturan Samsun'a hareket etmiştir.

24 Eylül saat 13'te Cumhurbaşkanı ve eşi, Savarona yatı ile Giresun'dan Ordu'ya gelmişlerdir. Köylerden ve ilçelerden gelen otuz bini aşan Ordulu tarafından büyük bir neşe ve heyecanla karşılanan Cumhurbaşkanı, yeni yapılan ortaokulu, inşaatı bitmemiş halkevi binasını gezmiş ve hükümet binasında halkla görüşmüştür. Saat 16.30'da ise Savarona yatına dönmüşlerdir. (Cumhuriyet, 25 Eylül 1947: s.1; Son Posta, 25 Eylül 1947: s.3; Akşam, 25 Eylül 1947: s.1).

25 Eylül saat 13.30'da Cumhurbaşkanı İnönü, Samsun'a gelmiş ve binlerce Samsunlunun büyük tezahüratı ile karşılanmıştır. Eşi Mevhibe İnönü ile birlikte Cumhurbaşkanı önce belediyeyi ardından da CHP ve DP merkezlerini ziyaret etmiş ve burada partililerle sohbet etmiştir. Cumhurbaşkanı bundan sonra erkek sanat enstitüsünü ve Tekel sigara fabrikasını gezerek incelemelerde bulunmuş ardından halkevine gitmiştir. Samsun Halkevi'nde toplanan kalabalığa, devletin dış ve iç politikası hakkında uzun bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı, iç meselelerden bahsederken özellikle partilerin eşit haklarla çalışması üzerinde ısrarla durmuş, fertlerin kanun karşısındaki eşitliğini bütün samimiyeti ile arzu ettiğini söylemiş ve idare mekanizmasının tarafsız işlemesi lazım geldiğini dile getirmiştir (Akşam, 26 Eylül 1947: s.1; Vatan, 26 Eylül 1947: s.3; Ulus, 26 Eylül 1947: s.1). İdareciler arasında, partiler karşısındaki tarafsızlık siyasetini hazmedememiş olanların çekilmelerinin zaruri olduğunu belirten Cumhurbaşkanı, memlekette tek parti zihniyetini kaldırarak Demokrat Parti'nin kurulmasını bizzat kendisinin istediğini, iki parti arasında bulunduğundan dolayı ise çok memnun olduğunu söylemiştir (Cumhuriyet, 26 Eylül 1947: s.1,4). Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu son konuşması hiçbir tereddüde şüphe bırakmayacak şekilde idare amirlerine verdiği açık bir direktif olarak kabul görmüştür. Halkevi salonunu dolduran Samsunluların alkışları arasında salondan ayrılan Cumhurbaşkanı İnönü, Ankara'ya gitmek üzere saat 19'da trenle Samsun'dan ayrılmış ve istasyonda toplanan binlerce Samsunlu tarafından uğurlanmıştır (Cumhuriyet, 26 Eylül 1947: s.1,4; Son Posta, 26 Eylül 1947: s.1,3).

Doğu ve Karadeniz illerine seyahatte bulunan Cumhurbaşkanı ve eşi, refakatlerindeki zevatla birlikte, 26 Eylül akşamı saat 21'de özel trenleriyle Ankara'ya dönmüşlerdir. Cumhurbaşkanı karşılamak üzere Ankara garının peronları ve gar meydanı binlerce Ankaralı tarafından doldurulmuştur. Ayrıca Cumhurbaşkanı İnönü'yü garda karşılamak üzere tüm devlet erkânı ile CHP'li ve DP'li milletvekilleri de hazır bulunmuşlardır. Tren garında konuşan Cumhurbaşkanı İnönü: *"Seyahatimden çok memnun dönüyorum. Her tarafta temas ettim. Bu temasa ihtiyaç varmış. Her tarafta huzur ve rahatlık bırakarak dönüyorum. Vatandaşlarım, benimle konuşmaktan memnun oldular. Siyasi partilerle temaslar yaparak geldim. Buralardan anlaşılmiş, huzur temin edilmiş şekilde geliyorum"* şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Akşam, 27 Eylül 1947: s.1; Ulus, 27 Eylül 1947: s.1 - 2; Vatan, 27 Eylül 1947: s.1,3).

Cumhurbaşkanı İnönü'nün seyahati, tüm kamuoyunda ve Ankara kulislerinde demokrasi adına ümitleri yeşertmiştir. 28 Eylül'de İzmir - Bornova DP bucak binasında bir konuşma yapan DP milletvekili ve geleceğin başbakanı Adnan Menderes'e göre, Türk tarihinde yeni bir devir açılmıştır. Artık Türkiye, insan hak ve hürriyetlerinin ileri bir vatani olacaktır. CHP'nin özellikle de Cumhurbaşkanı İnönü'nün demokrasi adına attığı adımlarda kesinlikle samimi olduğuna inandığını belirten Menderes, arkadaşlarına hiçbir zaman itidal ve müsamahayı elden bırakmamaları yönünde tavsiyelerde bulunarak konuşmasına son vermiştir (Cumhuriyet, 29 Eylül 1947: s.3).

Sonuç

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Doğu seyahati, Demokrat Parti'nin Doğu teşkilatını kurma ve geliştirme dönemine denk gelmiştir. Bir devlet başkanının, partiler üstü durumunu ve siyasi tarafsızlığını göstermek adına memleket gezisi esnasında ülkede mevcut her siyasi partiyi ziyaret edip bir nevi iyi niyet göstermesi tarihsel açıdan ne adet ne de bir mecburiyettir. Fakat, özellikle Recep Peker hükümeti döneminde iki parti arasında iyice gerginleşen siyasi ortamın yatıştırılması adına tamamen yerinde bir hareket olmuştur.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye'de çok partili siyasi hayatın emniyetli bir şekilde ilerleyebilmesi için partiler arasında uzlaşma ve sevgiye dayanan münasebetlerin kurulması gerektiğine inanmıştır. Bu bağlamda İnönü, partiler arasındaki karşılıklı ithamları anlamak ve bu konudaki halkın temayül ve dileklerini tespit etmek bakımından Doğu ve Karadeniz illerini kapsayan seyahate çıkmıştır. Özellikle Doğu mıntıklarında iç ve dış tahrikçilerin muhtemel teşebbüslerini boşa çıkarmak adına her iki partinin bir cephe birliği kurmaları gerektiğine işaret etmiştir. İç ve dış düşmanların fırsatlardan istifade ederek ülkeyi bir anarşiye sürüklemelerine engel olmak isteyen İnönü, her iki partinin de geniş bir anlayış zihniyeti içinde çalışmalarının lazım geldiğine değinerek, idari mekanizmanın eşitlik ve tarafsızlık ilkesine

vurgu yapmıştır. İnönü, sistem değişikliği sürecinde, memleketin huzuru ve bütünlüğü için bu prensibin en etkili tedbir olduğunu düşünmüştür.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün özellikle ilk kez yanına bir Demokrat Parti milletvekilini alarak seyahate çıkması kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmış ve halkı memnun etmiştir. Bu seyahat, 12 Temmuz Beyannamesi'nin ruhuna uygun olarak, devlet mekanizması tarafından her iki partiye de eşit muamele yapılacağına bir tür delili olarak kabul edilmiştir. Artık tek parti zihniyetinin sona erdiği, yerine çok partili bir siyasi hayatın geldiği ve bu sistemin gereği olan siyasi havanın hâkim kılınacağı kanaatini kamuoyunda uyandırmıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün Türkiye'de, partiler arasında güvenli bir havanın yaratılması için lazım gelen şartların gerçekleşmesi uğruna yaptığı seyahat ve bu seyahat esnasında "hükümet cihazının tarafsızlığı ve adaleti" konusunda idari mekanizmadaki görevliler ile CHP'li ve DP'li idarecilerle gerçekleştirdiği görüşmeler, Türk demokrasi hayatının temel taşlarından birini oluşturmuştur. Çok partili siyasi hayatta, partilerin karşılıklı saygı ve anlayış havasını muhafaza etmeleri, hem demokratik bir düzen için gerekli uygun ortamı yaratmış hem de iç ve dış tahrikçilerin muhtemel teşebbüslerine engel olmuştur.

Bu süreçte Halk Partililer, Demokratlara saygı göstermenin şart olduğuna kanaat getirmişler; Demokrat Partililer de 12 Temmuz Beyannamesi ile tüm kamuoyuna ilan edilen demokratik kanuni haklarının tanınacağına inanmışlardır. Bu durum çok partili siyasi hayata geçiş aşamasında toplumsal huzurun ve beraberliğin tesisine büyük katkı sağlamış ve iktidar değişiminin de demokratik yollardan kansız bir şekilde el değiştirmesine yardımcı olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Tetkik Eserler

- AHMAD, F. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi: 1945 - 1971*, Ankara: Bilgi.
- AHMAD, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945 - 1980*, İstanbul: Hil.
- BABAN, C. (1970). *Politika Galerisi: Büstler ve Portreler*, İstanbul: Remzi.
- BİLA, H. (1987). *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul: Milliyet.
- BİRAND, M. A. (2007). *Demirkırat* (16. Baskı), İstanbul: Doğan.
- BİRGİT, O. (2006). *Evvvel Zaman İçinde*, İstanbul: Doğan.
- ÇAVDAR, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839 - 1950* (4. Baskı), Ankara: İmge.
- DOĞAN, A. (1964). *Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası*, İstanbul: Dünya Yay.
- ERİM, N. (2005). *Günlükler: 1925 - 1979* (Cilt: 1), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- GEVGİLİLİ, A. (1981). *Yükseliş ve Düşüş: 1945 - 1973*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay.
- HUNTINGTON, S. P. (2011). *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, Ankara: Kilit.
- İNÜĞÜR, N. (1992). *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yay.
- KARAKUŞ, E. (1977). *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara*, İstanbul: Hürriyet Yay.
- KARPAT, K. H. (2008). *Türk Demokrasi Tarihi* (3. Baskı), Ankara: İmge.
- KOÇAK, C. (?). "Siyasi Tarih: 1923 - 1950", *Yakınçağ Türkiye Tarihi: 1908 - 1980*, İstanbul: Milliyet.
- KÖKER, L. (2008). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi* (3. Baskı), İstanbul: İletişim.
- ÖYMEN, A. (2009). *Bir Dönem Bir Çocuk* (13. Baskı), İstanbul: Doğan.
- ÖZBUDUN, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- SERTEL, Z. (2001). *Hatırladıklarım*, İstanbul: Remzi.
- TANÖR, B. (2009). *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri* (18. Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- TOKER, M. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye: 1944 - 1950*, İstanbul: Milliyet.
- YÜCEL, S. (2001). *Demokrat Parti*, İstanbul: Ülke.
- ZÜRCHER, E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (5. Baskı), İstanbul: İletişim.

2. Makaleler

- ATAÇ, K. K. (2017). "2. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Tehdidi ve Türkiye (1945 - 1946)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, Sayı: 25, s. 182 - 212.
- Atay, F.R. (1946,5 Temmuz). "Hürriyet Yolu Anarşi Yolu...", *Ullus*, s. 1,3.
- _____. (1947 (a),15 Eylül). "Güven Yolunda Bir Gelişme", *Ullus*, s. 1,3.
- Birgen, M. (1947,19 Eylül). "Yeni Bir Devrin Eşiğinde", *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- ÇELEBİ, O. (2015). "Türkiye'de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri", *Turkish Studies*, Sayı: 10/1, s. 251 - 272.
- Dav'er, A. (1946,19 Temmuz). "Evet, Artık Karar Milletindir!", *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- Fenik, M.F. (1947, 19 Eylül). "İnönü, Kars'tan Erzurum'a Döndü: Cumhurbaşkanı'nın Tasavvurları", *Vatan*, s. 1,4.
- Nadi, N. (1947,11 Eylül). "Şahıs Değil Zihniyet", *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- PINAR, M. (2015). "Demokrat Partinin Muş Teşkilatlanması ve Faaliyetleri", *Asos Journal*, Sayı: 21, s. 124 - 141.
- ÖZGER, Y. (2017) "Sultan V. Mehmed Reşad'ın Edirne Seyahati", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 22, s. 135 - 162.
- TOKER, M. (1983, 2 Eylül). "İlk Kez Tek Dereceli Seçim Yapılıyordu... Oy Açık, Tasnif Gizli", *Cumhuriyet*, s. 6.
- Yalman, A.E. (1946, 26 Temmuz). "Hak Duygusu", *Vatan*, s. 1,3.
- _____. (1947, 17 Eylül). "Ölçü Kendi Elimizdedir", *Vatan*, s. 1,3.
- _____. (1947, 18 Eylül). "Uçurumlu Yol", *Vatan*, s. 1,3.
- _____. (1947, 20 Eylül). "Şarka Giden Yolcu", *Vatan*, s. 1,3.

3. Süreli Yayınlar

- "12 Temmuz Beyannamesi'nin İlk Fiili Tezahürü", (1947,16 Eylül), *Vatan*, s. 1,5.
- "Adnan Menderes'in Konuşması: Baskı Katarına Fren Yapılmıştır", (1947,29 Eylül), *Cumhuriyet*, s. 1,3.

- "B. Celal Bayar Dün Adana'da Bir Nutuk Söyledi" , (1946,30 Haziran), *Akşam*, s. 1.
- "Başbakan Dün Ankara'da İnönü İle Görüştü", (1947,15 Ağustos), *Cumhuriyet*, s. 1.
- "Başbakanın Dünkü Nutku İki Saatten Fazla Sürdü", (1947,02 Nisan), *Cumhuriyet*, s. 1,4.
- "Celal Bayar, Memlekette Birlik ve Beraberlik Lüzumundan Bahsetti", (1947,16 Eylül), *Vatan*, s. 1,5.
- "Celal Bayar'ın Demeci: Demokratik İnkışafı Temayül Kafi Değildir", (1947,23 Eylül), *Son Posta*, s. 1,5.
- "Celal Bayar'ın Gazetemize Beyanını", (1947,22 Eylül), *Vatan*, s. 1,2.
- "Celal Bayar'ın Kırıkkale'de Nutku", (1947,15 Eylül), *Akşam*, s. 1.
- "Cumhurbaşkanı Bugün Trabzon'dan Giresun'a Hareket Ediyor", (1947,23 Eylül), *Akşam*, s. 1.
- "Cumhurbaşkanı Dün Ordu'yu Ziyaret Etti", (1947,25 Eylül), *Akşam*, s. 1.
- "Cumhurbaşkanı Erzurum'da Coşkun Sevgi Tezahürleri İle Karşılandı", (1947 (b),15 Eylül), *Ulus*, s. 1,3.
- "Cumhurbaşkanı Erzurum'da", (1947,15 Eylül), *Vatan*, s. 1,3.
- "Cumhurbaşkanı İle Eşi Trabzon'da", (1947,21 Eylül), *Son Posta*, s. 1,7.
- "Cumhurbaşkanı Ordu'da: İnönü'nün Giresun Demeci", (1947,25 Eylül), *Son Posta*, s. 1,3.
- "Cumhurbaşkanımız İnönü Ordu'da", (1947,25 Eylül), *Ulus*, s. 1.
- "Cumhurbaşkanımız Sivas'tan Geçtiler", (1947,14 Eylül), *Akşam*, s. 2.
- "Cumhurbaşkanımız Sivas'tan Geçtiler", (1947,14 Eylül), *Ulus*, s. 1.
- "Cumhurbaşkanımız Trabzon'da", (1947,21 Eylül), *Ulus*, s. 1.
- "D. Parti Reisi B. Celal Bayar'ın Beyanını", (1947,22 Eylül), *Akşam*, s. 1.
- "Demokratlar Beklenen Mitinglerini Yaptılar", (1946,26 Temmuz), *Ulus*, s. 1, 3.
- "Doğu İllerimizdeki Seyahatini Bitiren Cumhurbaşkanı Ankara'ya Döndü", (1947, 27 Eylül), *Ulus*, s. 1-2.
- "DP'nin 'Hürriyet Misakı' Geniş Akisler Uyandırdı", (1947, 13 Ocak), *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- "Ege Seyahatinden Avdetinden Sonra, Mareşalle Mühim Bir Görüşme", (1947, 16 Eylül), *Yeni Sabah*, s. 1,4.
- "Hasan Saka Kabinesi Dün Kuruldu", (1947,11 Eylül), *Cumhuriyet*, s. 1.
- "Hükümet Mecliste Programını Okudu ve 431 Reyden 378'i İle İtimat Kazandı", (1946, 15 Ağustos), *Cumhuriyet*, s. 1-2.
- "Hükümet Partide İtimat Reyini Aldı", (1947,27 Ağustos), *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- "İç ve Dış Tahrikçilere Karşı Partiler Cephe Birliği Kurmalı", (1947,17 Eylül), *Son Posta*, s. 1,7.
- "İçişleri Bakanının Demeci: Hangi partiden olursa olsun, bütün vatandaşlar müsavi muamele görecektir", (1947, 15 Eylül), *Yeni Sabah*, s. 1,3.
- "İçişleri Bakanının Gazetemize Beyanını", (1947,14 Eylül), *Vatan*, s. 1,4.
- "İnönü - Bayar Arasında Görüşülen Meseleler", (1947,16 Haziran), *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- "İnönü Dün Gece 11' de Yurd Gezisine Çıktı", (1947,13 Eylül), *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- "İnönü Dün Samsun'dan Ankara'ya Hareket Etti", (1947,26 Eylül), *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- "İnönü Erzurum'da", (1947,15 Eylül), *Son Posta*, s. 1,3.
- "İnönü Giresun'da Halkın Coşkun Tezahüratıyla Karşılandı", (1947,24 Eylül), *Akşam*, s. 1-2.
- "İnönü Rize'de", (1947,23 Eylül), *Cumhuriyet*, s. 1,3.
- "İnönü Rize'de", (1947,23 Eylül), *Ulus*, s. 1.
- "İnönü Sivas'ta", (1947,14 Eylül), *Vatan*, s. 1.
- "İnönü Sivas'tan Ayrıldı", (1947,14 Eylül), *Son Posta*, s. 1,3.
- "İnönü Trabzon'da CHP ve DP'yi Ziyaret Etti", (1947,23 Eylül), *Son Posta*, s. 1,3.
- "İnönü Yakında Cenup Vilayetlerini Gezecek", (1947,26 Eylül), *Akşam*, s. 1.
- "İnönü, Ankara'da Tezahüratla Karşılandı", (1947,27 Eylül), *Vatan*, s. 1,3.
- "İnönü, Ankara'ya Döndü", (1947,27 Eylül), *Akşam*, s. 1.
- "İnönü, Erzurum'da", (1947,15 Eylül), *Akşam*, s. 1.
- "İnönü, Gümüşhane'de de Bir Konuşma Yaptı", (1947,22 Eylül), *Vatan*, s.1,3.
- "İnönü, Gümüşhane'de", (1947,20 Eylül), *Akşam*, s.1.
- "İnönü, Kars Halkevinde Karslılara Hitap Etti", (1947,19 Eylül), *Son Posta*, s.1,3.
- "İnönü, Trabzon'da", (1947,21 Eylül), *Akşam*, s.1.
- "İnönü, Trabzon'da", (1947,21 Eylül), *Vatan*, s.1.
- "İnönü'nün Beyannameyi", (1947,12 Temmuz), *Cumhuriyet*, s.1,3.
- "İnönü'nün Çok Önemli Direktifleri", (1947,17 Eylül), *Ulus*, s.1.
- "İnönü'nün Demeci", (1947,19 Eylül), *Yeni Sabah*, s.1,5.
- "İnönü'nün Doğu İllerindeki Demokratlarla Görüşmesi", (1947,17 Eylül), *Yeni Sabah*, s.1,5.
- "İnönü'nün İdare Amirlerine Direktifi", (1947,18 Eylül), t. s.1,4.
- "İnönü'nün Kars'ta Verdiği Demec", (1947,19 Eylül), *Ulus*, s.1.
- "İnönü'nün Karslılara Mühim Hitabesi", (1947,19 Eylül), *Akşam*, s.1.
- "İnönü'nün Mühim Bir Hitabesi", (1947,25 Eylül), *Vatan*, s.1,4.
- "İnönü'nün Mühim Hitabesi", (1946,18 Temmuz), *Akşam*, s.1 - 2.
- "İnönü'nün Samsun'daki Hitabesi", (1947,26 Eylül), *Vatan*, s.1,3.
- "İnönü'nün Seyahati", (1947,20 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.
- "İnönü'nün Seyahatine Büyük Önem Veriliyor", (1947,16 Eylül), *Akşam*, s.1-2.
- "İnönü'ye Verilen Pulsuz Dilekçe: Halkevlerinden Bütün Millet Faydalanmalıdır", (1947,20 Eylül), *Son Posta*, s.1,7.
- "İsmet İnönü Kars'ta Hararetle Karşılandı", (1947,17 Eylül), *Akşam*, s.1-2.
- "İsmet İnönü, Dün Samsun'dan Ayrıldı: Cumhurbaşkanı Ankara'ya Dönüyor", (1947,26 Eylül), *Ulus*, s.1.
- "İsmet İnönü'nün Halkla Temasları", (1947,25 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.
- "İsmet İnönü'nün İrşat, İkaz ve Tavsiyeleri", (1947,17 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.
- "İsmet İnönü'nün Karslılara Hitabesi", (1947,19 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.
- "Kabine Dün İstifa Etti", (1947,10 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.
- "Mareşal Çakmak, İstanbul'a Döndü", (1947,15 Eylül), *Vatan*, s.1,3.
- "Mareşal Dün İzmir'den Döndü", (1947,15 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.
- "Mecliste Hadiseli Bir Gün", (1946,19 Aralık), *Cumhuriyet*, s.1-2.
- "Milli Şefimizin Gençliğe Hitabesi", (1945,20 Mayıs), *Cumhuriyet*, s.1,3.

- "Milli Şefin Tarihi Nutku", (1945,2 Kasım), *Cumhuriyet*, s.1,5.
"Partiler Yeni Kabinayı Nasıl Karşıladılar?", (1947,11 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.
"Sıkı Yönetim İçin Mecliste Tartışmalar", (1946,5 Aralık), *Cumhuriyet*, s.1-2.
"Son Demeçler CHP Müfritlerini Şaşalattı", (1947,26 Eylül), *Son Posta*, s.1,3.
"Yeni İçişleri Bakanı'nın Şayanı Dikkat Tamimi", (1947,9 Eylül), *Cumhuriyet*, s.1,3.